

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м.Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96
E-mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Потенційним авторам
щодо підготовки підручників
для 10 класу закладів
загальної середньої освіти

Шановні колеги!

Міністерство освіти і науки України послідовно здійснює роботу щодо підвищення якості української освіти.

З огляду на те, що Нова українська школа має ґрунтуватися на принципі дитиноцентризму і спрямована на нові підходи до навчання, конструктивних змін набуває і сама методика освітнього процесу, в основі якої передбачено принцип діяльнісного та проблемно-пошукового навчання.

У рамках окресленої проблеми Інститутом модернізації змісту освіти 23 листопада 2017 року була організована і проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Нове освітнє середовище – сучасний підручник для українського учня». За підсумками заходу розроблені «Методичні рекомендації потенційним авторам щодо підготовки підручників для 10 класу закладів загальної середньої освіти».

З метою забезпечення реалізації нових підходів у формуванні навчального матеріалу сучасних підручників Міністерство надсилає орієнтовні методичні рекомендації.

Додаток 48 стор.

З повагою

Заступник Міністра

Павло Хобзей

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПОТЕНЦІЙНИМ АВТОРАМ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ 10 КЛАСУ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Згідно із Законом України «Про освіту» освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства.

Статтею 12 даного закону визначено мету повної загальної середньої освіти - всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Окрім того, усі компетентності однаково важливі і взаємопов'язані: елементи, притаманні одній компетентності впливатимуть на формування інших.

Адже однією із тенденцій сучасної освіти є дотримання компетентнісного підходу до формування змісту і організації процесу навчання, який спрямований на формування предметної компетентності і розвитку ключових компетентностей. Цей підхід відображено у Державному стандарті базової і повної середньої загальної освіти (2011 р.), Концепції Нової української школи (2016 р.) й конкретизовано в навчальних

програмах для старшої школи (накази МОН України від 23.10.2017 № 1407, від 24.11.2017 № 1539) <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

З метою увиразнення ключових компетентностей уведено поняття наскрізних ліній: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Наскрізна лінія «Екологічна безпека і сталий розвиток» підсилює формування в учнів соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості: збереження, захист довкілля й усвідомлення сталого його розвитку, готовність брати участь у вирішенні питань навколишнього середовища і розвитку суспільства.

Наскрізна лінія «Громадянська відповідальність» забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності.

Реалізації здоров'язбережувальної ключової компетентності сприяє наскрізна лінія «Здоров'я і безпека», орієнтуючи на формування учня як духовно, емоційно, соціально й фізично повноцінного громадянина, що дотримується здорового способу життя, активно долучається до облаштування безпечного для життя й діяльності середовища.

Метою наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» є навчання молодого покоління українців ощадливості, раціонального використання коштів, планування витрат, стимулювання лідерських ініціатив, прагнення успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі.

Наскрізні змістові лінії спільні для всіх начальних предметів, є засобом інтегрування навчального змісту, вони корелюються з окремими ключовими компетентностями і сприяють формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій учня, що визначають його поведінку в життєвих ситуаціях. Упровадження наскрізних змістових ліній у навчальний предмет передбачає розв'язування завдань реального змісту, виконання міжпредметних навчальних проектів, роботи з різними джерелами інформації.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

Реформування загальної середньої освіти передбачає модернізацію змісту освіти, що має ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах до навчання, а саме головне – орієнтуватися на здобуття учнями умінь і навичок, необхідних сучасній людині для успішної самореалізації у професійній діяльності, особистому житті, громадській активності.

Особлива роль у побудові компетентнісного навчання належить підручникам – механізму реалізації інновацій у змісті освіти. Розроблення підручників, зорієнтованих на формування компетентностей, потребує принципової перебудови їхньої структури і змісту, наповнення їх відповідними засобами організації навчальної діяльності, переорієнтації з виконання інформаційно-репродуктивної функції на діяльнису, вмотивовану на ініціативу та самостійність учнів. Адже цілісність особистості реалізується у трьох важливих сферах (Я – «Відчуваю», «Думаю», «Дію»), дбаючи про інтелектуальний, духовний, фізичний розвиток дитини. Тому потрібно навчити учнів використовувати знання і вміння, отримані в освітньому процесі, для вирішення повсякденних проблем і життєвих ситуацій.

Окрім того, інформація, подана у підручнику, має відповідати сучасному стану науки, враховувати, що зміст та обсяг освітніх матеріалів визначається навчальною програмою з предмета: забезпечує знаннєвий компонент очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, діяльнісний і оцінний компоненти – методичний апарат, який сприятиме актуалізації навчально-пізнавальних надбань старшокласників.

Авторське структурування змісту підручника має бути обґрунтованим і не призводити до його перевантаження. Дотримання логічної послідовності і систематизованості викладу основних змістових питань дає змогу сформувати зміст підручника. Окрім того, варто мати на увазі, що малоцікавий для учнів текст, невиразна збіднена мова, плутанина у термінології, нав'язливе використання мовних штамів, громіздкі висловлювання, наукоподібність, малозрозумілі визначення, стилістичні огріхи, лексичні неточності гальмують розуміння й засвоєння учнями інформації.

Гідним помічником стане новий підручник, сучасне й цікаве навчальне видання, зорієнтоване на забезпечення якості української освіти, на нову структуру, новий зміст, нові технології і методи. А набутий досвід у сфері підручникотворення дасть змогу уточнити сучасні реалії та визначити перспективні завдання, спрямовані на формування бази новітніх підручників.

Нині змінилися не тільки вимоги до якості освіти, а й виникла потреба впровадження у зміст освіти європейського виміру, спрямування його на інтеграцію до світових та європейських стандартів, що вплинуло на вітчизняне підручникотворення. А тому перед освітянами, науковцями стоїть нелегке завдання – пошук ефективних механізмів проходження всіх етапів написання та впровадження в практику підручників.

II. СУЧАСНІ ПІДРУЧНИКИ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОЇ СТРАТЕГІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Навчальна книга відіграє важливу роль в освітньому процесі та є одним із основних засобів передачі знань. Освітні реформи, що відбуваються в Україні, стосуються оновлення змісту освіти, а разом з цим і модернізації підручників.

Структура підручника базується на принципах науковості, доступності, зв'язку теорії з практикою, систематичності, послідовності, наступності та наочності.

Створюючи сьогодні нові підручники, автори повинні чітко усвідомлювати, що навчальний матеріал має слугувати формуванню духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду, моральних цінностей, громадянських якостей, надихати учнів на розуміння того, що книга – це духовний провідник людського буття.

Філософія Нової української школи вимагає від підручника нового покоління виконання як традиційних дидактичних функцій (інформативної, трансформаційної, мотиваційної, систематизувальної, інтегративної, самоконтролю, розвивальної, виховної тощо), так і нових (розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів у інформаційному просторі, розвитку ключових і предметних компетентностей). Тому перед освітянами, науковцями стоїть нелегке завдання – пошук ефективних механізмів проходження всіх етапів написання та впровадження в практику підручників.

Зміст підручника має бути направлений на формування функціональної грамотності учнів, навчальні тексти та завдання до них - насичені українознавчим компонентом, розкривати виховний та соціалізуючий потенціал на основі загальнолюдських та національно-культурних цінностей.

Підручник є ще й комплексом додаткових, пояснюючих, інструктивних матеріалів, коментарів або рекомендацій, а також є системою різних завдань, питань та вправ, словників та додатки тощо.

Отже, зміст сучасного підручника потрібно базувати на положеннях дидактики, психології, методики, підборі оригінальних завдань і видів діяльності, моделюванні творчої діяльності учнів, урахуванні розвитку мовних, соціальних, громадянських, здоров'язбережувальних та інших компетентностей, визначених навчальними програмами.

Через освіту необхідно підготувати інноваційну людину, здатну й бажачу сприймати зміни та нововведення. Головна мета розвитку української системи освіти – створити умови для саморозвитку та самореалізації кожної особистості як громадянина України.

III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ЗА НАВЧАЛЬНИМИ ПРЕДМЕТАМИ

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ПІДРУЧНИКА В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Профільне навчання визначено як засіб диференціації та індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті та організації освітнього процесу більш повно враховувати інтереси, схильності та здібності учнів, створювати умови для старшокласників відповідно до їхніх професійних інтересів та намірів щодо продовження освіти. Зміст освіти в старшій школі, по-перше, має забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів; по-друге, підготовку до майбутньої професійної діяльності. Перед старшокласником постає проблема вибору майбутньої професії, вирішення якої вимагає умінь самостійного отримання інформації з максимально більшого числа джерел, її аналізу, прогнозування, умінь приймати рішення та нести відповідальність за свій вибір. Необхідно враховувати протиріччя, характерне для цього віку – між природним прагненням молодшої людини до самопізнання і самореалізації, прагненням зайняти певне місце в житті, суспільстві та відсутністю досвіду і внутрішньої готовності для здійснення цього. В умовах профільного навчання підручник, як основний засіб навчання, має сприяти створенню умов для вирішення зазначених проблем. Ґрунтуючись на компетентнісній стратегії, він має орієнтувати учнів на різні самостійні форми занять, які полегшують засвоєння ними способів розумових дій, сприяють формуванню самостійності поглядів, життєвої практичності, акцентують увагу на значущості знань для професійного самовизначення та майбутнього благополуччя.

У зв'язку з цим пріоритетами у процесі розробки підручника для старшої школи є: 1) положення особистісно орієнтованого навчання; 2) формування ключових компетентностей та компетентностей професійного самовизначення; 3) врахування у змісті навчального матеріалу цілей, завдань, пріоритетів, цінностей профільного навчання, ключових особливостей, критеріїв оцінки підсумкових результатів; 4) систематизація, поглиблення та розширення змісту навчального матеріалу, який має профільну та професійну спрямованість; 5) індивідуалізація навчально-виховного процесу та підвищення його продуктивності (завдання для нечисленних груп учнів, індивідуальні навчальні проекти, дослідні завдання); 6) створення умов для здійснення учнями професійно спрямованих спроб в ході ділових ігор та колективних навчальних проектів. Сучасний підручник є головним засобом в організації та управлінні навчальною діяльністю учня та орієнтиром у полі інформації. Так, у результаті пізнавальної діяльності старшокласники повинні уміти: поповнювати словниковий запас, сприймати інформацію та

визначати нові ідеї, володіти достатнім обсягом інформації, використовувати засвоєний матеріал за нових умов, критично мислити, вирішувати складні проблеми, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, інтегрувати й систематизувати інформацію, відрізнити незначні відмінності, досконало аналізувати ситуацію, передбачати наслідки, оцінювати процес і результати, міркувати, будувати гіпотези, застосовувати ідеї на практиці, узагальнювати та робити висновки. У зв'язку з цим підручник для старшої школи позиціонується передусім як основа формування навичок самоосвіти, інструмент організації активної пізнавальної діяльності учнів, засіб демонстрації застосування нових технологій, що мотивують школяра на оновлення знань відповідно до своїх освітніх потреб.

Підручники з профільних предметів мають забезпечувати поглиблене вивчення навчального матеріалу і передбачати більш повне опанування понять, законів, теорій, а також бути спрямованими на використання інноваційних технологій навчання, організацію дослідницької, проектної діяльності, профільної навчальної практики учнів тощо. Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, у т. ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання. У підручниках з профільних предметів повинні знайти своє місце сучасні технології профільного навчання, які мають бути засновані на діалозі, творчій співпраці з використанням проектних і дослідницьких методів, передбачати взаємодопомогу та обмін культурно-інформаційними, духовно-моральними, емоційно-ціннісними потоками між виконавцями відповідно до обраної проблематики. Застосування технологій профільного навчання має посприяти формуванню досвіду діяльності старшокласників у сфері національної, загальнолюдської культури, культурологічних засад сімейних, соціальних, суспільних традицій, що є важливим для їхнього професійного самовизначення та загальнокультурного розвитку. Підручник не тільки використовується як джерело інформації для учнів, а й дає змогу спрямувати й організувати шлях пізнання, проникнути в сутність досліджуваних предметів і явищ, забезпечити фундаментальне та вмотивоване розкриття навчального змісту, спонукає учня до самостійності, розвиває потребу до подальшої самоосвіти та використання різних джерел інформації освітнього середовища. До основних параметрів, що характеризують сучасний підручник як компетентісно орієнтований, можна зарахувати наступне. Отже, підручник має бути: 1) заснований на принципі науковості та зображувати у своїй сфері знань широку наукову картину світу, що відображає ієрархію, супідрядність законів і закономірностей, наукових теорій, концепцій, гіпотез, понять, термінів; 2) зорієнтований на фундаментальні знання, які слугують першоосновою безперервної освіти, формування практичних навичок і вмінь; 3) забезпечувати компетентісну спрямованість змісту освіти (в основу підручника закладено програмний зміст освіти з орієнтацією на формування та розвиток універсальних знань,

загальнонавчальних умінь, розвиток предметних, ключових компетентностей та компетентностей професійного самовизначення); 4) має бути діяльнісно зорієнтованим і спрямовувати учнів на навчально-інформаційну, рефлексивну, творчу, комунікативну, проектну, дослідницьку, емоційно-ціннісну, оцінну діяльність; 5) підручник має забезпечувати будь-який бажаний рівень вивчення навчального предмета, а не бути розрахованим на середнього учня; відповідно, спосіб викладення навчального матеріалу, організація навчальних текстів, системи вправ і тестів, довідникова інформація мають бути розраховані на можливість вибору учнем шляху засвоєння поданого матеріалу на різних рівнях; 6) система вправ і завдань у підручнику повинна бути спрямована на вдосконалення різних практичних умінь і навичок, формування та розвиток досвіду предметної, міжпредметної та загальнонавчальної діяльності учнів, стимулювати в них уміння користуватися усіма видами мовленнєвої діяльності для спілкування і пізнання, уміння взаємодіяти з іншими людьми, виконувати різні соціальні ролі в групі та колективі; У цілому підручник в умовах профільного навчання повинен містити в собі побудовану систему знань, необхідних і достатніх для повноцінного оволодіння учнями основами різноманітних видів діяльності та професійного самовизначення, а також сприяти їх подальшому вдосконаленню. Для цього він має забезпечувати поєднання процесу формування теоретичних знань старшокласників з їхніми практичними потребами та ціннісними орієнтаціями, сприяти застосуванню теоретичних знань у практичній діяльності безпосередньо в процесі навчання.

Отже, до пріоритетів профільного навчання можна зарахувати формування соціальних, загальнокультурних, особистісних компетентностей та компетентностей професійного самовизначення, які сприяють подальшому самовдосконаленню та самореалізації учнів. Сформованість перерахованих компетентностей старшокласників полегшує процес вибору подальшого життєвого шляху та майбутньої професії. Сучасний підручник, ґрунтуючись на компетентнісній стратегії, має орієнтувати учнів на різні самостійні форми занять, формувати досвід різноманітних видів діяльності через розвиток системного, цілісного теоретико-методологічного знання, наукового, дослідницького, креативного стилю мислення та залучати учнів до активного, свідомого вибору майбутньої професії. Підручник для старшої школи грає важливу роль у визначенні змісту та процесуальної частини технології профільного навчання й у реалізації їх єдності. Варіативність підручників у поєднанні з розмаїттям педагогічних технологій профільного навчання робить можливим подальше підвищення якості освіти.

ПОЦІНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ – ЧИННИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

*Мова - це лад мислення, це віконця,
через які людина бачить світ
В. О. Сухомлинський*

Державність мови є універсальною формою об'єднання людей в одне ціле, в один народ.

Зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, вимагають нових підходів до освіти й виховання майбутнього покоління.

«Освіта потрібна людині не для іспиту і вступу до технікуму, а для неї самої. Ти повинен бути освіченою людиною», – писав у листі синові Василь Стус.

Першою ключовою компетентністю – «Спілкування державною мовою». У результаті опанування цією компетентністю в учнів формується таке ставлення: «поцінування української мови як державної – чинника національної ідентичності, готовність активно послуговуватися українською мовою в усіх царинах життя».

Сучасний учень потребує кардинально нових підручників, адже мета навчання української мови в школі — формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатої мовної особистості.

Підручник у нових умовах реалізації компетентнісного підходу має стати основним інструментом навчальної діяльності учнів, навігатором у потоці сучасної інформації.

Відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти необхідні нові підручники для українського учня, які відповідатимуть філософії Нової української школи. Такий підхід вимагає створення інших підручників з української мови для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин – білінгвальних. Окрім того, потрібно звернути увагу на перегляд існуючого (класичного) формату та поліграфічного оформлення підручників, написання навчальних текстів, розроблення питань і завдань для учнів з посиланням до словників, енциклопедій, довідників, атласів тощо, зважаючи на вікову категорію здобувачів освіти.

У Концепції Нової української школи зазначено: «Серед пропонованих підходів, які допоможуть формувати компетентності, – проблемне навчання, за якого засвоєння знань не передують формуванню вмінь, а відбувається через потребу дитини розв'язати конкретну життєву або змодельовану й наближену до життя проблему». Тому створення проблемної ситуації на уроці – є провідним методичним прийомом у формуванні компетентностей. Автору підручника варто змодельовувати проблемну ситуацію так, щоб учень опинився в епіцентрі дискусії.

Формуванню компетентності спілкування рідною державною мовою сприятимуть також текстоцентричні учнівські проекти, досліджуючи їх, учні не просто використовуватимуть засвоєні знання, а й порівнюватимуть, оперуватимуть історичними подіями, провідними фактами, поняттями тощо.

Упровадження інтерактивних методів, навчальних проектів передбачає активну роль учня/учениці. У всіх цих підходах відповідальність за процес навчання розподіляється між учителями, які творять ефективне і безперечне навчальне середовище, і учнями, які навчаються на своєму досвіді, від своїх ровесників, тому автор/и мають відтворити це через командні завдання, групову взаємодію, навчально-дослідницькі проекти.

Окрім того, у підручнику мають бути структурні компоненти з урахуванням психолого-педагогічних вимог, забезпечення виховної, розвивальної та здоров'язбережувальної функцій. Адже навчальні видання містять потужний методичний апарат, є ілюстрації, серед яких переважають традиційні правила, складні таблиці. Обсяги змісту навчального матеріалу трапляються різні: в одному розділі надто великий, а в іншому – недостатній, має, наприклад, конспективний вигляд. Проте способи подання його, добір завдань, вправ та ілюстрацій не завжди досконалі, інколи порушуються і принципи науковості, доступності й наступності.

З огляду на те, що у 9 класі учні завершили вивчення всіх розділів української мови, тому зміст мовної лінії у 10 й 11 класах має узагальнювальний характер, а навчальний матеріал згруповано за нормами сучасної української літературної мови.

У центрі освітнього процесу мають бути не правила й таблиці на сторінку обсягом, а сучасні тексти, близькі для учнів, на основі яких вони розвиватимуть свої риси – відвагу, працьовитість, стійкість, оптимізм, толерантність.

Отже, саме зміна фокусу навчання у бік практики, інтерактивності та функціональності покладає відповідальність на автора, який має забезпечити підручник наступними завдання:

- вільно висловлювати свою позицію,
- вирішувати пізнавальні завдання,
- співпрацювати з однокласниками в команді,
- дбати за результат (не тільки за оцінку) у процесі навчання.

Адже якість освіти перенесено на складові результатів: умінь критично мислити, виявляти креативні способи розв'язання проблем.

Сучасна школа не має бути «енциклопедією», коли учням щодня пропонують вивчити певний обсяг нових знань. Важливі не кількісні зміни, а якісні переформатування. Важливо навчити учнів висловлювати відкрито свої думки за допомогою творчого мислення й «емоційного інтелекту».

З цією метою до навчальних програм з української мови введено такий вид письмової роботи – есе/есеї (фр. *essai* — «спроба», «нарис») – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію й висловлює

індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання й не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми.

Авторам підручника необхідно подати рекомендації до написання есе. Адже специфіка поезики есе полягає в поєднанні таких різноманітних прийомів, як метафора й поняття, факт і вигадка, гіпотеза й аксіома, гіпербола й парадокс, а також у наявності паралелізмів та повторень, антитез, порівнянь, риторичних питань тощо.

Написання есе сприятиме процесу формування в учнів критичного мислення, розвитку їхніх мовленнєвих компетенцій. Як правило, есе пишуть упродовж 10-15 хвилин після обговорення певної проблеми. Іноді таку творчу роботу виконують на етапі рефлексії.

Отже, автор/и підручника мають зацікавити дитину вивчати державну мову, відходячи від традиційної моделі, та сформуванню навички, які необхідні для досягнення найкращих результатів.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ З УРАХУВАННЯМ ПОЛОЖЕНЬ ДІЯЛЬНІСНОГО, ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО І КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДІВ

Актуальною є потреба створення навчальної книжки, яка відповідає б викликам часу: була одним із засобів вироблення предметних, загальнонавчальних і ключових компетентностей, стійкої потреби в навчанні, становлення учня як суб'єкта діяльності й особистісного саморозвитку.

Погляди вчених суголосні в тому, що:

1. У сучасних умовах змінюються функції підручника: зменшується роль інформаційної і відтворювальної функцій (провідних в умовах традиційного навчання), зростає значення мотиваційної, розвивальної, управлінської (Р. Арцишевський, Н. Бібік, С. Бондар та ін.).

2. Підручник перестає бути пасивним носієм інформації. Для словесника це методичний посібник з організації навчання, учневі має допомогти не лише засвоїти предметний зміст, а й оволодіти вміннями самоорганізації і саморозвитку. Він зручний у користуванні, має чітку і зрозумілу структуру, доступний і логічний виклад навчального матеріалу, різноманітні рубрикації, покажчики тощо. Цим також обумовлюється наявність у підручнику пам'яток, схем, таблиць, інструктивних матеріалів, запитань і завдань для формування не лише предметних, а й загальнонавчальних, зокрема організаційно-діяльнісних, умінь (Н. Бібік, С. Бондар, Т. Засекіна, О. Савченко та ін.).

3. Сучасний підручник повинен бути технологічним, тобто відповідати певній освітній технології (у даному разі – засадам діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентісного навчання). Структура і змістове наповнення книжки дають чітке уявлення, чого і як слід навчати і навчатися.

Технологічний підручник пропонує вчителю орієнтир щодо обсягу й характеру навчального матеріалу, послідовності його викладу, методів і прийомів роботи, учням – рекомендації й алгоритм ефективного засвоєння предметного змісту, формування уміння вчитися, самостійно оволодівати знаннями. Технологічність забезпечує можливість ефективного застосування підручника навіть за значних відхилень від проєктованих умов (Я. Кодлюк, О. Ляшенко, В. Плахотнік, О. Савченко).

4. Підручник має забезпечувати учневі можливість освоєння навчального матеріалу на будь-якому бажаному рівні, що обумовлює, з одного боку, представлення мінімально можливої для опанування предметом кількості інформації, з іншого - введення інформації «Для тих, хто прагне знати більше» (О. Барановська, В. Варава, Н Бібік та ін.).

5. Підручник має бути практико зорієнтованим, одним із засобів формування предметних та ключових компетентностей учня (Т. Ремех, М. Трубачева, О. Пишко та ін.)

Змістове наповнення, структура, формування методичного апарату підручника базуються на загальнодидактичних принципах (свідомості й активності, індивідуального підходу, природовідповідності, наочності, систематичності й послідовності, науковості, емоційності, доступності, зв'язку теорії з практикою, самостійності та ін.), а також принципах діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів: ситуативності, особистісного цілевизначення й рефлексії, вибору індивідуальної освітньої траєкторії, опертя на суб'єктний досвід, цілісності, варіативності, системності, співтворчості, первинності учнівської продукції та ін. Беремо до уваги також специфічні для предмета «Література» принципи: інтертекстуальності та діалогізму, світоглядно-філософського та естетичного історизму, індивідуалізації художньо-історичного мислення автора, феноменальності та художньої історичності, урахування особливостей художньо-історичного моделювання, розгляду художнього твору в єдності змісту і форми та ін.

Системотворчими принципами під час конструювання і створення підручника є такі:

1) вивчення літератури як мистецтва слова; 2) читацькоцентричного підходу до навчання. Відповідно до першого принципу під час укладання змісту підручника, формування методичного апарату перевага надається матеріалам, які акцентують увагу вчителя і учнів на естетичній сутності художнього твору, а сам твір розглядається крізь призму засадничих ідей певного літературного напрямку, що художньо втілює сформовану у свідомості письменника концепцію світу і людини певної епохи. Історія літератури трактується як історія пошуку форм і засобів відображення змін у світогляді і світосприйманні людини, осмисленні нею свого місця в суспільстві, прагненні гармонії зі світом і з самою собою. Другий принцип спрямовує увагу укладачів на необхідність урахування закономірностей розвитку учня як суб'єкта читацької діяльності, що передбачає усвідомлення

ним власних психологічних особливостей, читацьких прагнень, мотивів, бажань тощо, здатність до самостійної організації, здійснення й оцінювання читацької діяльності, а також до самореалізації, самовдосконалення й самотворення. Саме рівень суб'єктності (сформованість згаданих умінь) є одним із показників особистісного розвитку школяра. Мета і завдання навчальної книжки з літератури. В основі розробленої концепції лежить погляд на підручник літератури як засіб самонавчання, формування читацької компетентності, читацького й особистісного розвитку учня.

Пріоритетними вважаємо такі завдання:

1. Допомогти учневі: а) пізнати і зрозуміти себе як особистість і як читача; світ навколишній і світ художнього твору (в авторській оцінці і судженнях героїв); визначити своє місце у світі; б) навчитися діяти: самостійно здобувати і застосовувати знання; оцінювати навколишній світ і світ художнього твору як естетичне явище; сформувати емоційно-ціннісний образ письменників, творчість яких вивчається; визначитися щодо піднятих у творах морально-етичних проблем; оволодіти інструментарієм діалогічного прочитання художніх творів, що належать до різних естетичних систем; усвідомити розвиток української літератури як процес пошуку митцями адекватних часові форм і засобів відображення дійсності; розвивати критичне мислення; спробувати себе у різноманітних життєвих ролях; керувати своїм особистісним і читацьким розвитком; вибудувати індивідуальний маршрут саморозвитку; бути готовим постійно навчатися, змінюватися і пристосовуватися; засвоїти навчальний матеріал на бажаному рівні; виробляти уміння самопізнання, самоорганізації і саморозвитку, предметні, загальнонавчальні і ключові компетентності; в) відчувати насолоду від читання, радість від досягнення цілей, переживання успіху, задоволення від спілкування, самореалізації і самоствердження та ін.

2. Запропонувати вчителю модель організації навчання української літератури на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів.

Ключові ознаки сучасного підручника з літератури.

Підручник, що реалізує ідеї діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, має такі ознаки:

1. Авторський текст і завдання спрямовують увагу учня на усвідомлення: а) себе як особистості і читача (можливості, здатності, схильності, потреби, стиль мислення, провідний канал сприймання інформації тощо); б) потреби в самонавчанні і самотворенні за самостійно сформованою індивідуальною програмою, реалізації досяжних та перспективних цілей читацького й особистісного розвитку; в) необхідності оволодіння різноманітними читацькими стратегіями, управлінським циклом.

2. Навчальна книжка є практикозорієнтованою, що досягається домінуванням завдань пошукового характеру, наявністю елементів самовчителя (таблиць, схем, завдань, алгоритмів, зразків аналізу художнього твору, пам'яток, порадишків, що стосуються опрацювання навчальної

інформації і сприяють кращому засвоєнню її) і довідкового апарату, рубрикацій, покажчиків, виділення основної, допоміжної і пояснювальної інформації різним шрифтом і кольором тощо.

3. Алгоритмізованість представлення навчального матеріалу (подається «малими дозами» від ознайомлення до застосування), випереджувальне цілевизначення (наявність навчального маршруту, рекомендацій щодо організації діяльності, критеріїв оцінювання результативності навчання на початку вивчення теми), запитань і завдань для рефлексії досягнення запланованого, самоконтролю й підсумкового оцінювання, відстежування рівня сформованості загальнонавчальних, зокрема організаційно-діяльнісних, умінь – після теми.

4. Наявність диференційованих різнорівневих завдань, у т. ч. й компетентісно зорієнтованих: а) для створення ситуацій успіху, затребуваності прояву особистісних якостей (вправління у різних ролях), вибору (навчального матеріалу і способів його опрацювання, завдань, у т. ч. домашніх); б) для переживання й осмислення учнем естетичної насолоди; в) для роботи із суб'єктивним досвідом; г) на формування ціннісних ставлень (до читання, автора, порушених у творі проблем тощо); д) на задіяння уваги, емпатії, образного мислення і мовлення, обох півкуль головного мозку і провідних каналів сприймання інформації; е) на формування діалогічних умінь (робота із заголовком, передбачення, постановка запитань, здатність «бачити» автора, визначати його задум (ідею), з'ясувати роль задіяних художніх засобів у донесенні до читача свого задуму; творити власні смисли тощо); розглядати твір з різних позицій (читача, автора, героя, критика) в загальнокультурному національному і загальноєвропейському контекстах; є) на вичитування з тексту прямо і непрямо представленої інформації; пошук інформації в інших, у т. ч. електронних джерелах, обробку, згортання і розгортання її, перетворення з однієї знакової системи в іншу (текст у таблицю і навпаки); ж) на організацію, здійснення, рефлексію й оцінювання навчальної діяльності, змін у читацькому й особистісному розвитку; з) на формування й оцінювання рівня предметної (читацької) і ключових компетентностей. Саме наявність цих ознак є підставою оцінити підручник як особистісно і компетентісно зорієнтований.

Зміст підручника.

Зміст підручника складають: історичний і літературознавчий матеріали оглядових тем, нариси про життя і творчість письменників; уривки зі спогадів, листів, автохарактеристик, літературознавчих статей, коментарів, інтерв'ю, які допомагають створити емоційний «портрет» автора; зразки аналізу художніх творів; система різнорівневих завдань для актуалізації суб'єктивного досвіду й опорних знань, налагодження діалогічної взаємодії з текстом, його аналізу й інтерпретації, рефлексивно-оцінювальних та ін.; словник літературознавчих термінів; таблиці, схеми, алгоритми, поради тощо.

Під час формування змісту підручника з літератури враховуються такі положення: 1. У підручнику має розкриватися специфіка предмета «література», який покликаний насамперед формувати в учня емоційно-ціннісне ставлення до оточуючого світу і самого себе (особливістю історії є зосередження на засвоєнні знань, рідної й іноземної мови – способів дій тощо). Відповідно, перевагу надаємо текстам емоційно-ціннісного, а не інформативного спрямування, завданням – не репродуктивним, а продуктивним і творчим. Опрацювання текстів, виконання завдань покликане допомогти учневі розкрити духовний світ автора та його героїв, засвоїти національні і загальнолюдські цінності. 2. Визначальним у змісті навчальної книжки є представлення письменника як особистості, а художнього твору як естетичного явища, втілення поглядів митця на світ. Відповідно до змісту включаються уривки зі спогадів, листів, автохарактеристик тощо про життєві й мистецькі уподобання автора, фрагменти літературознавчих статей, які стосуються естетичної вартості твору. 3. Зміст підручника забезпечує реалізацію вимог усіх змістових ліній предмета «література»: • літературознавча лінія представлена теоретичним матеріалом про літературні напрями, письменника і його твір, художні засоби тощо; • вимоги емоційно-ціннісної лінії втілено в розповідях про духовний світ автора та його героїв, у завданнях, які спрямовували увагу учня на пошук власних смислів виучуваного; • загальнокультурна і компаративна лінії забезпечуються проведенням паралелей у засобах розкриття певної теми в інших літературах і видах мистецтва. Окрім того, увага зосереджується ще на одній лінії, виокремленій в авторській Концепції літературної освіти, – діяльнісній. Необхідність її введення обумовлена актуальністю реалізації ідей компетентнісного навчання. Засобами втілення є авторський текст і спеціальні завдання, які спрямовують учня на вироблення організаційно-діяльнісних умінь, без чого становлення його як суб'єкта читацької діяльності й особистісного розвитку неможливе.

Структура підручника.

На основі вимог навчальної програми матеріал підручника об'єднується в розділи, які мають свою «внутрішню» структуру. Так, підрозділ підручника для старшої школи містить: – історичну довідку про умови розвитку літератури того чи іншого періоду; – характеристику літературного розвитку, домінуючого літературного напрямку; – коротку узагальнену характеристику–представлення письменника; – навчальний маршрут: перелік знань і вмінь, якими має оволодіти учень; поради щодо організації опрацювання поданого матеріалу: що потрібно прочитати ретельно і вдумливо, який матеріал надано лише для ознайомлення тощо; – емоційно-образний «портрет» письменника (фрагменти свідчень очевидців, уривків зі спогадів, листів та ін. про смаки, уподобання, ставлення до світу, людей, письменницької праці тощо); – стислий виклад основних фактів біографії; – нарис про художній світ письменника (основні теми, мотиви,

художні особливості стилю і т. ін.); – запитання і завдання для актуалізації суб'єктного досвіду й опорних знань; – літературознавчі статті: оглядова (про історичну епоху, літературний напрям, творчість автора загалом) і «монографічна» про твір, що вивчається текстуально; – пояснення призначених для вивчення літературознавчих термінів; – різнорівневі запитання і завдання, в т. ч. компетентісно зорієнтовані, для налагодження діалогічної взаємодії з текстом художнього твору (самостійної, парної і групової), самоконтролю й підсумкового оцінювання; – матеріали для додаткового читання; – теми проектів; завдання для літературних вечорів, вікторин тощо; – електронні адреси й списки рекомендованої літератури та ін. Кожна тема підручника розпочинається концептом, який структурно складається з анотації-представлення постаті митця і навчального маршруту. Мета анотації – зацікавити учня змістом розділу, розкрити його значення для особистісного розвитку, активізувати пізнавальну діяльність. Маршрут окреслює обсяг і послідовність опрацювання навчального матеріалу, знайомить із цілями, які мають бути досягнуті. Ставлячи за мету сформувати суб'єктність учня-читача, виробити організаційно-діяльнісні вміння, автори підручника пропонують йому вибрати із загальних цілей особистісно значущі або доповнити їх власними. Після опрацювання матеріалу розділу відбувається рефлексія й оцінювання досягнення визначених цілей. Обсяг тексту кожного розділу і підручника загалом узгоджується з віковими можливостями учнів, санітарно-гігієнічними вимогами (орієнтовно 5 сторінок суцільного машинопису (14 кегль, інтервал 1,5) з розрахунку на 1 годину навчального часу). Структурно це послідовність невеличких за обсягом смислових частин, стиль викладу яких характеризується чіткістю, послідовністю, логічністю, лаконічністю. Поданий матеріал дає змогу вчителю організувати на уроці різноманітну діяльність: самостійну (у парах, групах) творчо-пошукову під час роботи з предметним і загальнонавчальним матеріалом; спроектувати її як домашнє завдання; передбачити можливість проведення уроків різних типів, зокрема, вступних (цілевизначення і планування) і підсумкових (рефлексії й оцінювання результативності навчання), звернення до різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій; задіяти суб'єктний досвід учнів; реалізувати принцип ситуативності через створення ситуацій успіху, вибору тощо; вироблення загальнонавчальних умінь, формування предметної (читацької) і ключових компетентностей, перевірки їх рівня.

Методичний апарат підручника.

Методичний апарат підручника включає: вступне слово до читача; анотації до розділів; читацький путівник; відомості з теорії літератури; завдання для роботи з текстом та ілюстраціями; пам'ятки, поради, схеми, алгоритми тощо. Основними функціями методичного апарату є: а) мотиваційна; б) розвивальна; в) організаційна, або управлінська. Кожна з них виконує свою роль у становленні читацької компетентності: мотиваційна функція забезпечує зацікавлення учня виучуваним матеріалом, віднайдення в

ньому особистісних смислів, усвідомлення потреби й значущості. Розвивальний вплив підручника стосується становлення особистісних функцій, формування способів розумової діяльності, загальнонавчальних умінь, розвитку творчих здібностей. Управлінська функція спрямовує увагу авторів і, відповідно, учня і вчителя на забезпечення умов для опанування управлінським циклом, вироблення суб'єктності учня-читача, здатності керувати читацькою діяльністю, читацьким і особистісним розвитком. Методичний апарат підручника має чітку рубрикацію. Читацькоцентрична парадигма навчання літератури реалізується і в назві рубрик, до складу більшості з яких входять означення «читацький» (...путівник, ...довідник, ...самоконтроль, ...ключик) і «читацькі» (...діалоги, ...вправи, ... розваги, ...проекти). Ознайомлення учнів із назвами рубрик і їх змістовим наповненням сприяє активізації пізнавальної діяльності, полегшує організацію роботи з підручником. Методичний апарат включає різнорівневі компетентісно зорієнтовані завдання для формування й оцінювання функціональних, продуктивних і творчих умінь. Представлений у підручнику ілюстративний матеріал складають: – фото митця; – репродукції картин, тематично близьких до мотивів і настрою твору, що вивчається; – кадри з кінофільмів, знятих за художніми творами; – фото музеїв, виставок, пам'ятників письменникам; – ілюстрації до творів. Ілюстративний матеріал дає можливість для встановлення міжпредметних зв'язків і розгляду твору в культурологічному контексті за допомогою запитань і завдань до картин, ілюстрацій тощо.

Підсумовуючи сказане, виокремимо такі концептуальні засади створення навчальної книжки з української літератури:

1. Підручник має базуватися на засадах діяльнісного, особистісно зорієнтованого і компетентісного підходів, положеннях нормативних освітніх документів (насамперед, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти), реалізовувати мету і завдання предмета, враховувати новітні досягнення літературознавства, дидактики, методики навчання літератури.

2. Підручник має бути цікавим для учня і технологічним. Цікавим підручник буде за умови якісного естетичного оформлення, емоційності викладу навчального матеріалу, діалогічності стилю, цікавих і несподіваних запитань і завдань. Технологічність підручника забезпечує наявність моделі – це така властивість, за якої навчальна книга містить модель організації навчального процесу на засадах певної технології.

3. Підручник має ознаки самовчителя, тобто придатний для самостійного опрацювання учнем навчального матеріалу, і методичного посібника, оскільки забезпечує вчителю можливість реалізувати модель особистісно зорієнтованого і компетентісного навчання.

4. Підручник будується на засадах діалогічності (учень-художній твір, учень-учень, учень-учитель, художній твір і епоха, художній твір-автор, художній твір-інші види мистецтва тощо).

5. Підручник є складовою навчально-методичного комплексу і проектується з урахуванням можливості його використання разом з іншими засобами (електронний посібник, роздатковий матеріал тощо).

6. З огляду на специфіку предмета «Література» (основне призначення – формування ціннісних ставлень (на відміну від історії – оволодіння знаннями чи іноземної мови – формування способів діяльності), у підручнику мають переважати емоційно-ціннісні тексти та продуктивні і творчі завдання, мета яких показати ціннісний світ автора та його героїв і заглибитися у власний духовний світ, навчити розкривати авторські смисли зображеного творити власні. Таким чином, підручник реалізує ключову ідею авторської Концепції літературної освіти: засобами предмета допомогти учневі у його самопізнанні, життєвому самовизначенні, саморозвитку, самоздійсненні, сформувати компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку.

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Головним завданням шкільної літературної освіти є формування читача, здатного до повноцінного сприйняття художніх творів у контексті духовної культури людства, виховання в учнів інтересу й любові до книжки, спрямованих на самостійне спілкування з мистецтвом слова.

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти підручник з літератури для старшої школи покликаний забезпечити розвиток ключових компетентностей (уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, інформаційно-комунікаційної, соціальної, громадянської, загальнокультурної), а також спрямований на формування літературної компетентності.

Предметні компетентності, що формуються засобами зарубіжної літератури, важливі для становлення та розвитку духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду, моральних цінностей, громадянських якостей.

Вивчаючи зарубіжну літературу в старшій школі, учні мають набути таких предметних компетентностей:

- розуміння літератури як невід'ємної частини національної й світової художньої культури;

- усвідомлення специфіки літератури як мистецтва слова, її гуманістичного потенціалу та місця в системі інших видів мистецтва;

- знання літературних творів, обов'язкових для текстуального вивчення та варіативних (за вибором учителя та учнів), осягнення творів у єдності змісту та форми, виокремлення складників та художніх особливостей творів (на рівні сюжету, композиції, образів, поетичної мови, жанру тощо);

- усвідомлення ключових етапів і явищ літературного процесу різних країн, зіставлення з українським літературним процесом;

- знання основних фактів життя та творчості видатних письменників, усвідомлення їхнього внеску в скарбницю вітчизняної та світової культури;
- оволодіння передбаченими програмою літературознавчими поняттями, застосування їх під час аналізу та інтерпретації художніх творів;
- розуміння специфіки оригіналу (за умови володіння іноземною мовою) та художнього перекладу твору (українською мовою);
- знання українських перекладів творів зарубіжної літератури, імен перекладачів та здобутків вітчизняної перекладацької школи;
- формування читацького досвіду та якостей творчого читача, здібності до створення усних і письмових робіт різних жанрів;
- орієнтування у царині класичної й сучасної літератури;
- порівняння літературних творів і явищ (окремих компонентів і цілісно);
- уміння оцінювати художню вартість творів, творчо-критично осмислювати їхній зміст, визначати актуальні ідеї, важливі для сучасності, тощо.

Сучасний підручник з літератури має репрезентувати певну освітню концепцію (насамперед реалізовувати дидактичні підходи, задекларовані в навчальній програмі) та вирізнятися системним підходом до вивчення предмета, тобто органічно поєднувати цілі, зміст і структуру навчального матеріалу, методи й засоби навчання, навчальну діяльність учня.

Підручники з літератури для старшої школи повинні відповідати найважливішим дидактичним вимогам: наявність провідного компонента – літературно-художньої освіти, цілісність методичної системи, реалізація розвивальних і виховних можливостей предмета. За усталеною формою – це підручник, а не підручник-хрестоматія, в якому викладаються основи наукових знань з літератури відповідно до цілей навчання, програми, вимог дидактики й методики та залучаються уривки художніх текстів як основи літератури – видатних творів письменників, що втілили в собі ідеали добра, любові, справедливості, честі та інших загальнолюдських цінностей. Загальний обсяг таких уривків не повинен перевищувати тридцяти відсотків від загального обсягу підручника.

Підручник має містити матеріал, який задовольняє потреби учня і вчителя. Для учня підручник – це джерело навчальної інформації (передбаченої програмою із зарубіжної літератури), цікава й ефективна навчальна книга; для вчителя – основа розгортання навчального процесу, побудови власної методичної системи роботи, інструмент, засіб, який допомагає організувати навчання: поєднати цілі, зміст і структуру навчального матеріалу, методи і засоби навчання, навчальної діяльності школярів; для батьків – поради під час надання своїм дітям допомоги у навчанні. Сьогодні цей «інструмент» Нової української школи має відповідати концептуальним засадам компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів до вивчення літератури в школі та спрямовувати вчителя на формування ключових і предметних компетентностей учнів.

Сучасний підручник має звільнити вчителя від пошуків додаткових матеріалів та наочності з інших джерел, а допомогти йому спрямовувати самостійні пошуки учнями необхідної інформації з різних джерел. Він має бути призначеним одночасно і вчителю, і учню, та бути корисним для батьків. Підручник, формуючи педагогічну модель, повинен розкрити перед вчителем логіку навчання, полегшити управління організацією навчально-пізнавального процесу. Для учня цей же підручник має бути джерелом змісту та інструментом його засвоєння, стимулом до самостійної діяльності, мотивацією самонавчання, засобом формування ключових компетентностей. Підручник повинен виконувати функції організації індивідуальної роботи, а вчитель – спрямовувати, заохочувати і коригувати діяльність учнів, стимулювати їхні творчі пошуки.

Тому доречним було б створювати таку розгалужену систему запитань і завдань, які б допомагали не тільки зрозуміти погляди критиків і літературознавців на той чи інший твір, а й спонукали учнів до пошуку власних рішень, привчали працювати з першоджерелами, здобуваючи знання, давали можливість учням вести діалог із письменником і критиком. Такий підручник покликаний не давати готові відповіді на різноманітні літературні проблеми, а вчить здобувати їх у процесі творчої співпраці учня з вчителем та самостійної роботи самого учня.

Методичний апарат повинен передбачати «послідовну систему роботи, спрямовану на формування творчих здібностей учня і його емоційно-ціннісної сфери» Це і використання міжпредметних зв'язків, і вміщення в підручнику завдань, що передбачають активне залучення школярів до різнобічного аналізу й зацікавленого обговорення поданої в них інформації, організація осмислення учнями життєвого шляху, особистісних рис найвидатніших постатей вітчизняної та світової культури.

Отже, на сьогодні підручник може реалізовуватися тільки у органічному поєднанні змісту та форми. Тому не на останньому місці залишається цікавість і зручність у використанні підручника (чітка структурованість матеріалу, його гнучкість і багатофункціональність, різноманітність зображальних можливостей). В ідеалі, отримавши підручник із зарубіжної літератури, в учня має виникнути бажання не тільки його вивчати, а й прочитати цілком, як цікаву книжку з літератури.

ІНОЗЕМНІ МОВИ

Навчальний матеріал підручника з іноземних мов має бути зумовленим програмовими вимогами щодо змістових ліній, ключових компетентностей, сфер спілкування, мовного і мовленнєвого наповнення.

Проте вирішення питань, пов'язаних із способом організації навчального матеріалу, залежатиме від авторської концепції та вираженого в ній наукового підходу до навчання. Але можна виділити ряд важливих

особливостей, які мають бути притаманні навчально-методичному забезпеченню з іноземної мови для старших класів незалежно від авторських концепцій. Їх можна викласти у вигляді наступних рекомендацій.

1. Зміст навчального матеріалу підручника для 10 класу має сприяти розвитку інтегративних, комунікативно-пізнавальних, комунікативних і когнітивних умінь на основі взаємопов'язаного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності. У зв'язку з цим підручник має включати як завдання, які забезпечують розвиток комунікативних умінь у конкретному виді діяльності (наприклад, аудіюванні, читанні, говорінні або письмі), так і ті завдання, у яких одні види мовленнєвої діяльності слугують засобом розвитку інших видів.

2. Різноманітний текстовий матеріал підручника має сприяти:

а) створенню інформаційно-тематичного поля навчального спілкування іноземною мовою, формуванню культури спілкування відповідною іноземною мовою, усвідомленню цінності наукової та культурної спадщини країн, мови яких вивчаються, та їх значущості для людини у сучасному світі;

б) створенню основи щодо цілісності та наступності вивчення навчального матеріалу;

в) усвідомленню учнями основних автентичних особливостей спілкування людей в середовищі тої мови, яка вивчається, створенню основи для системної роботи з різноманітними типами письмових та усних текстів, що відповідають їх віковим особливостям і мовним можливостям та мають освітню та виховну цінність;

г) створенню умов для наближення навчального іншомовного спілкування в автентичному середовищі;

д) розвитку комунікативних умінь усного і писемного спілкування іноземною мовою в соціально та особистісно значущих для учня сферах спілкування;

е) розвитку інтегративних когнітивних і комунікативних умінь орієнтуватися в іншомовному середовищі та його культурних особливостях;

ж) підготовці учнів до міжкультурного спілкування іноземними мовами.

3. Для розвитку здатності учнів до читання іноземною мовою у підручнику варто включити матеріал, що складається з текстів різних жанрів: тексти-описи та тексти-оповіді, публіцистичні тексти, науково-популярні статті, інтерв'ю та газетні статті, тексти інформаційного характеру — енциклопедичні статті, інструкції, тексти реклами тощо.

4. Рівень складності запропонованих текстів у підручнику має відповідати рівням B1/B2 Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

5. Завдання для читання мають передбачати:

а) надання можливості проглянути запропонований матеріал для розуміння загального змісту тексту (оглядове читання);

б) вилучення з тексту конкретної інформації (пошукове читання);

в) уважне прочитання і максимальне розуміння тексту (детальне читання);

г) розвиток уміння користуватись двомовним та одномовним словниками;

д) розвиток уміння розпізнавати значення незнайомих слів з контексту.

б) Завдання для аудіювання мають передбачати сприйняття на слух різних типів текстів у наближеному до природнього для носія іноземної мови темпу.

7) Навчальний матеріал підручника має сприяти розвитку критичного мислення учнів, навчанню їх викладати свої думки іноземною мовою, аналізувати події і давати їм оцінку.

8) У підручнику мають бути наявні завдання, які спонукають учнів до письмової роботи, зокрема до написання твору (есе), розповідей, спогадів, що розвивають необхідні для подальшої практичної діяльності уміння викладати думки іноземною мовою у письмовій формі, допомагають у розвитку творчих здібностей й активізації навчальної діяльності учнів.

9) Низка завдань підручника має забезпечувати комунікативно орієнтовану систематизацію граматичних знань, а також удосконалення і відпрацювання мовленнєвих навичок та умінь, зазначених у програмних вимогах.

10) Мовний матеріал підручника має націлювати на поглиблення знань учнів про систему дієслівних часів і специфіку їх використання в іноземному мовленні, про безособові форми дієслова та інші граматичні явища, зазначені у програмі.

11) Розвиток мовленнєвих умінь має забезпечуватись у підручнику за допомогою комунікативно орієнтованих контекстуальних вправ, проектних завдань, рольових ігор, досліджень, які передбачають групову і парну роботу, використання структур кооперованого навчання.

12) Зміст підручника повинен містити завдання у форматі вимог ДПА/ЗНО. Тому підручник має пропонувати низку завдань, що передбачають використання різноманітних тестів – діагностичних, лексико-граматичних та інших для оцінювання учнівських компетентностей з аудіювання, читання, письма.

13) Змістове наповнення підручника має націлювати на активне володіння учнем автентичною лексикою обсягом 800-1000 одиниць, та пасивне володіння (розуміння на слух та під час читання) 1500-2000 одиниць (якщо це англійська мова, то переважно британського варіанту).

14) Підручник має спонукати учнів використовувати різноманітні мультимедійні ресурси та англomовні навчальні платформи.

15) Для розвитку навичок учнівської автономії, яка передбачає важливі уміння сучасної людини самостійно навчатись, у підручнику варто передбачити завдання, які спонукають старшокласника до подальшої самоосвіти шляхом самостійного виконання завдання, під час якого учні розвивають уміння планувати роботу, обирати найбільш доцільні способи

виконання кожного з її етапів, систематично проводити самоконтроль за ходом і результатами, оволодівають навичками самооцінювання. У підручнику для 10 класу для цього мають бути передбачені відповідні основні та додаткові матеріали, у тому числі інструкції, зразки та довідковий матеріал.

МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Створення нового покоління підручників з мов і літератур національних меншин – одна з ключових умов підвищення якості української освіти, забезпечення прав національних меншин на освіту рідною мовою.

Для автора важливо знати, що з переходом на компетентнісну модель навчання іншими стають і вимоги до створення проєктів шкільного підручника для закладів з вивченням мов і літератур національних меншин, зокрема, це мають бути нові підходи до існуючого формату.

Зміст підручників з мов і літератур національних меншин має відповідати новому освітньому середовищу бути мультимедійним, стати основним інструментом навчальної діяльності учнів, навігатором у потоці сучасної інформації, допомагати учням формувати багатовимірне сприйняття себе в сучасному світі, жити в полікультурному суспільстві згідно із демократичними цінностями, критично мислити, формувати особистісне судження, вміти застосовувати набуті знання на практиці

При створенні проєктів підручників для вивчення рідної мови та літератури в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, зокрема кримськотатарської, молдовської, польської, російської, румунської, угорської, авторам слід звернути увагу на дотримання змістових ліній мовного компонента: мовну, мовленнєву, соціокультурну й діяльнісну, що подаються паралельно. У мовленнєвій змістовій лінії мають бути запропоновані орієнтовні актуальні теми, пов'язані з інтересами сучасних учнів. Види робіт у мовленнєвій лінії мають практичне спрямування й демонструють знання учнів з мовних тем.

Для активної мовленнєвої діяльності учнів доцільно надавати перевагу саме таким темам творів, які були б безпосередньо пов'язані з реальним життям учнів, зацікавили б їх, викликали бажання поділитися своїми думками, висловити побажання, пропозиції, і творчо подискутувати. Слід ретельно відбирати тематику майбутніх переказів і творів, дидактичний матеріал підручника, звертати увагу на тексти художніх творів авторів, що належать до представників тієї чи іншої національної меншини, творчість яких учні вивчають у 10 класі.

Композиція, синтаксичний лад, системність використання термінів, прийоми подання матеріалу – це саме ті чинники, що сприяють донесенню до учня певної інформації, вчать його свідомо користуватися текстом, захоплюватись самим процесом читання. Важливим є зміст текстів, що

відображають особливості та самобутність мовної культури етносів, що проживають в Україні.

Новостворені підручників для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин мають охоплювати пріоритетні напрями роботи над засвоєнням учнями навчального матеріалу та вироблення у них відповідних компетентностей.

Спільними (наскрізними) для всіх компетентностей є: вміння критично мислити; функціонально читати; шукати та аналізувати інформацію; бути креативним; співпрацювати в команді; оцінювати ризики й приймати рішення; логічно обґрунтовувати свою позицію; висловлювати думку усно і письмово, вміти донести її публічно. В основі методики навчання рідної мови пріоритетним напрямом є комунікативне навчання – уміння створювати та адекватно сприймати тексти, що відповідають ситуації спілкування та нормам літературної мови

З метою вивчення й використання мови в життєво важливих сферах для мов національних меншин як навчального предмету основним завданням є формування в учнів мовної та мовленнєвої компетентностей, зокрема, мовна – передбачає засвоєння учнями основ науки про мову, знання її системи, функцій мови, її походження, історичний розвиток, системність і різноманітність мов, місце тієї чи іншої мови в сучасному суспільстві; володіння способами й навичками якісної діяльності з вивченим мовним матеріалом; мовленнєва – полягає у забезпеченні цілеспрямованого забезпечення й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі.

У 10 класі учні вже мають уявлення про рідну мову як цілісну систему, що постійно розвивається, вміють аналізувати та класифікувати мовні явища та факти, давати їм оцінку та застосовувати в усному та письмовому мовленні у відповідності до норм літературної мови, усвідомлюють значення рідної мови у культурному та мовному багатоманітті представників українського етносу та етнічних спільнот, які проживають на території України.

Головне завдання автора полягає у тому, щоб так подати матеріал у підручнику, який сприяв вдосконаленню мовленнєвої культури учнів у всіх сферах спілкування – суспільно-політичній, правовій, офіційно-діловій, навчальній, науковій, побутовій, сфері художньої літератури та мистецтва, а також розвитку культурно-мовної ідентичності в умовах полікультурного суспільства. Навчальний матеріал підручника має базуватись на міжпредметному та інтерактивному підходах.

Навчальні тексти у підручнику та завдання до них мають бути насичені українознавчим та національним компонентом, розкривати виховний та соціалізуючий потенціал на основі загальнолюдських та національно-культурних цінностей

Новостворений підручник має містити:

- змістовну рубрикацію тексту підручника, виокремлення ключових понять, що сприяють засвоєнню інформації;
- посилання у навчальному тексті на джерела інформації та додаткові матеріали, у тому числі електронні;
- посилання на термінологічний словник підручника;
- доцільною може бути рубрика «Домашнє завдання» у кінці кожного параграфа.

Ілюстрації до підручника повинні доносити необхідну наукову інформацію, бути придатними для підручника за змістом, композицією, розмірами та якістю, відповідати рівню підготовки та віковим особливостям учнів, їх слід використовувати також як самостійні джерела інформації, доповнення до текстового матеріалу. Ілюстрації полегшують розуміння невідомих слів, що позначають певні предмети або явища. Ілюстраціями можуть бути сюжетні, наочні і науково-прикладні малюнки, креслення, карти, схеми, діаграми, фотоілюстрації. Робота з ними має бути організована на основі завдань репродуктивного, проблемного і творчого характеру.

Ілюстрації мають бути високої якості, нести додаткову інформацію, супроводжуватися чіткими та однозначними підписами та посиланнями, а також не можуть містити прихованої або відкритої дискримінації.

Ілюстративний матеріал може мати самостійне інформативне навантаження, посилювати емоційний вплив підручника і таким чином сприяти підвищенню ефективності сприймання і засвоєння навчального матеріалу. Художнє і технічне оформлення підручника повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам до навчальної книги у закладах загальної середньої освіти.

Слід зацентувати увагу автора на важливості сучасного дизайну підручника, який має допомогти учневі у навчанні. Підручник має бути книгою, яка подобається учням. За можливості автор може співпрацювати з дизайнером, який на основі підготовленого проекту змоделює зовнішній вигляд новоствореного підручника. Велике значення має розміщення на сторінках тексту і малюнків, їх колір, графічні способи, що передають інформацію. Текст та ілюстративний матеріал (фотографії, малюнки, діаграми, таблиці.) мають розміщуватися на одній сторінці і відділятися від тексту інтервалами.

Модернізація процесу створення нових підручників для закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин сприятиме створенню умов забезпечення учнів якісною освітою вдосконаленню вивчення рідних мов, української мови та мов ЄС з метою формування громадянина України готового до міжкультурного спілкування, конкурентоспроможного на ринку праці, готового реагувати на виклики сучасності.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Швидкий темп життя потребує підготовки молодої людини до життя в полікультурному, швидкоплинному світі, що все швидше глобалізується. На даному етапі історична освіта є основним фактором стабільності, єдності і миру.

Одним із пріоритетним напрямком сучасної освіти є компетентнісний підхід, який реалізується двома шляхами: першим з яких відбувається опрацювання спеціальної навчальної інформації, а другий через систему завдань які перевіряють сформованість компетенцій. З ключовими компетентностями співвідносяться наскрізні змістові лінії, опанування яких забезпечує визначення поведінки учня у життєвих ситуаціях.

Навчальний матеріал історичних курсів у 10 класі охоплює провідні події, явища, процеси, тенденції суспільного розвитку 1914-1945 рр. Складністю викладу даного періоду є те, що він включає дві світові війни, падіння імперій та народження нових національних держав. Курси історії 10 класу спрямовані на формування в учнів стійких уявлень про необхідність завоювання Україною незалежності у новітній час. Саме тому він відіграє важливу роль у світоглядному розвитку дитини.

Авторам при написання проекту підручника рекомендується використовувати викладення історичних подій максимально об'єктивно та з урахуванням різних підходів. Використовувати сучасні дослідження в історичній науці. Викладення матеріалу змісту підручника має бути обґрунтоване та не перевантажене. У тексті підручника повинні міститися таблиці, діаграми, пояснення походження термінів, підписи до ілюстрацій. Для кращого засвоєння матеріалу допомагає поєднання ілюстрацій з текстом, тобто завдання під ілюстрацією.

При написанні підручника автори повинні поєднувати різні підходи до написання тексту підручника:

- загальнонауковий підхід – ознайомлення учнів з достовірними факторами з метою формування цілісного світогляду;
- альтернативно-проблемний підхід – використання різноманітних історичних джерел та ознайомлення з різними інтерпретаціями історичних подій;
- генералізуючий підхід – виділення в навчальному матеріалі найсуттєвішого та окреслення ключових тенденцій розвитку у певний історичний період;
- системний підхід – міжпредметна інтеграція предметів та вивчення історичного процесу з різних аспектів;
- аксіологічний підхід – прищеплення морально-етичних та людських цінностей та вироблення на їх основі особистісної системи оцінювання подій явищ тощо.

Новий предмет «Історія: Україна і світ» має вивести історичну свідомість учня за межі Української держави. Оволодіваючи знаннями

системно, в інтеграції, старшокласник повинен матиме змогу зіставляти події та наслідки в Україні зі світовими явищами того ж історичного періоду. Матеріал проекту підручника повинен викладений так, щоб учні змогли навчитися: визначати в тому чи тому суспільно-історичному явищі його конкретні передумови переосмислювати простір-час з огляду на історичні факти усвідомлювати історію України як частину світового культурно-політичного простору протистояти історичними маніпуляціям.

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Навчальна програма «Громадянська освіта» побудована на основі компетентнісного підходу. Матеріал підручника з цього навчального предмета повинен формувати у учнів такі компетентності як: соціально-комунікативна, інформаційно-медійна, розв'язання соціальних конфліктів, відповідального соціального вибору й проблем та ін. Проект підручника повинен спрямовувати учнів до критичного мислення та чіткого вирішення поставлених завдань. При написання тексту автор повинен мотивувати учнів до розгляду тем за допомогою прикладів із повсякденного життя, цитат із використанням документальних джерел, розповідей, порівняного аналізу ілюстрацій та карт. А також відображати форми та способи функціонування особистості в політичному, соціальному, правовому, економічному та культурному полях демократичної держави.

Основним завданням підручника повинна бути інтеграція та використання різних знань у єдину систему світоглядних знань та формування громадянської ідентичності на різних рівнях (особистому, сімейному, та родинному, рівні навчального закладу, місцевої громади тощо). Практичні завдання повинні бути спрямовані на формування соціальної взаємодії та вироблення вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації. Матеріал повинен допомогти виробити систему навичок, умінь та формуванню цінностей орієнтацій людини та громадянина. Тобто відображати основні змістові компоненти програми такі, як: права і свобода, людини та громадянина, верховенство права, громадянське суспільство, демократія та ін.

ПРАВОНАВСТВО

Одним із найважливіших завдань школи є формування соціально адаптованої особистості. Це передбачає формування особистості та професіонала, патріота України, який усвідомлює свою приналежність до європейської цивілізації й чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки. Тому правознавство повинно не стільки інформувати, скільки формувати навички та уміння, які дозволять

майбутньому громадянину знайти своє місце в суспільстві, розуміти сутність процесів, які відбуваються у повсякденному житті, бачити їхню внутрішню природу, розуміти суспільно-історичні корені процесів і явищ.

Правова освіта учнів закладів загальної середньої освіти – це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття здобувачами загальної середньої освіти правових знань, навичок та вмінь, виховання в них поваги до права, закону, прав та свобод людини, вироблення відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки. Формування в учнів предметних умінь із правознавства є одним з основних завдань шкільної правової освіти. Матеріал підручника має бути спрямований на формування основних умінь: працювати з нормативно-правовою базою; пояснювати значення юридичних термінів та визначати їх ознаки; застосовувати теоретичні знання для розв'язання життєвих ситуацій, захисту та реалізації прав і свобод, законних інтересів; складати та аналізувати найпростіші правові документи (заяви, договори, скарги, доручення тощо).

Головним завданням Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти в галузі «Суспільствознавство» є підготовка учнів до взаємодії із суспільним середовищем, до самореалізації їх як особистостей багатовимірною та різноманітним світу через засвоєння знань, формування відповідних компетенцій.

Компетентність учня є основним якісним показником освітнього результату, що має спрямовуватися на формування й розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальний досвід успішних дій у різноманітних ситуаціях; становлення вмотивовано компетентної особистості, здатної швидко орієнтуватися в інформаційному просторі, приймати обґрунтовані рішення на основі отриманих знань, умінь і навичок.

Компетентнісний підхід до навчання здобувачів загальної середньої освіти правознавства передбачає зосередження учасників освітнього процесу на результатах навчання – формуванні правової предметної компетентності учнів, що проявляється в когнітивній, діяльнісно-процесуальній та аксіологічній компетенціях. Він сприяє формуванню вмотивовано компетентної особистості, спроможної орієнтуватися в правових реаліях сучасного українського суспільства, розвитку здатності учнів діяти практично, застосовувати набуті правові знання, вміння, індивідуальний досвід дій у конкретних навчальних і життєвих ситуаціях, урегульованих нормами права.

Правова предметна компетентність є інтегрованою характеристикою (якістю) особистості, що охоплює правові знання (когнітивний компонент), правові вміння й позитивний соціально-правовий досвід у правовій сфері (діяльнісно-процесуальний компонент) та особистісно-ціннісне ставлення до правових явищ, процесів, подій (аксіологічний компонент).

Шкільне правознавство ґрунтується на основах юридичної науки і як будь-який навчальний предмет, має власний понятійний апарат, що викликає

певні труднощі при засвоєнні учнями в силу специфіки цієї науки; формування понятійного апарату при вивченні правознавства ускладнюється віковими особливостями десятикласників, а саме рівнем розвитку їхнього критичного мислення й абстрагування; значна частина понять, уживаних в шкільному правознавстві, сформовані в учнів іншими навчальними предметами (і мають певні розбіжності в трактуванні) чи на побутовому рівні, що потребує ретельної роботи над понятійним апаратом у навчанні учнів правознавства.

Правові поняття не є незмінними – вони постійно розвиваються, коректуються, наповнюються новим змістом. Багато правових понять закріплюються в положеннях законодавства, що пояснюється суто практичними потребами правового регулювання суспільних відносин. Уміння формулювати правові поняття – це найбільш поширене правове вміння, без якого не відбувається вивчення жодної теми з правознавства. Прийомами формування понять є наведення прикладів зі сфери застосування поняття, прийом характеризування, визначення поняття через розкриття змісту та обсягу поняття, порівняння тощо.

Робота учнів над формуванням понятійного апарату навчає їх прийомам навчальної (складати план, конспекти, тези) та розумової діяльності (аналізувати, узагальнювати, конкретизувати, доводити); переносу прийомів розумової діяльності в нову ситуацію (наприклад, у роботу з новим джерелом інформації); готує учнів до усвідомлення навчального матеріалу й практичного застосування знань у життєвих ситуаціях.

У формуванні понять виокремлюють три рівні: 1) засвоєння інформації (відповідь на питання «що таке»); 2) застосування понять у типовій ситуації; 3) творче застосування знань у новій навчальній діяльності. Опанувати поняттям – це знати його зміст, обсяг, зв'язки і відносини з іншими поняттями й уміти застосовувати в навчальному пізнанні. Встановлення відносин між поняттями, здійснюване в процесі пізнання і навчання, відбувається за допомогою визначення, узагальнення, систематизації та порівняння.

Аналіз правових ситуацій має спрямовуватися як і на формування емоційно ціннісного ставлення до правових явищ, подій і процесів через озвучення розв'язання тієї чи іншої правової проблеми, власної оцінки дій учасників правової ситуації, через усвідомлення зв'язку права з життям тощо.

Застосування аналізу й розв'язання правових ситуацій дозволяє перевірити рівень засвоєння учнями теоретичного матеріалу та рівень формування їхніх навичок, виявляти прогалини у знаннях учнів й скорегувати їхні знання.

ЕКОНОМІКА

Зміст проекту підручника має забезпечувати очікувані результати навчально–пізнавальної діяльності учнів, опираючись на компетентнісний підхід до навчання, відповідно до навчальної програми профільного навчання з економіки. Проект підручника з економіки з позицій компетентнісного підходу до формування змісту освіти – як навчальний засіб повинен виконувати такі основні функції: інформаційно–пізнавальну, дослідницьку, практичну, самоосвітню, які спрямовані передусім на сприяння формуванню ключових та предметних компетентностей. Особлива роль підручника з питань застосування предметних знань у практичній діяльності, житті людини та способах діяльності, здатності застосовувати вивчене у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях, висловлювати власні судження, обґрунтовуючи їх, здійснювати логічні міркування, оцінювальні дії, формулювати висновки тощо. Необхідно звернути увагу на спрямованість змісту підручника на формування в учнів здатності використовувати здобуті знання в навчальних і життєвих ситуаціях, для вирішення різноманітних практичних проблем. Визначити чи сприяє поданий матеріал формуванню в учнів, крім предметної, ключових компетентностей: уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математичної, соціальної, гендерної, громадянської, загальнокультурної, підприємницької і здоров'язбережувальної. Зміст підручника повинен забезпечити такі здатності особистості, що проявляються в комплексі знань, вмінь, базованих на знаннях, ціннісних орієнтаціях і досвіді діяльності. На перше місце висувається вміння учня вирішувати проблеми, що виникають у пізнанні і поясненні економічних явищ; при опануванні сучасною технікою й технологіями; у взаємовідносинах з людьми при виконанні ними соціальних та економічних ролей; аналізі власних вчинків, виборі способів фінансової безпеки та уникнення ризиків фінансового та економічного характеру. Акцент необхідно змістити з накопичення нормативно визначених знань, вмінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти у сучасних економічних умовах, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у економічних і фінансових ситуаціях.

Надзвичайна динамічність розвитку економіки (як науки, так і сфери життя), відсутність абсолютних законів вимагає нових підходів як у формуванні змісту підручників так і використанні методичного апарату підручника. А враховуючи вимоги концепції Нової української школи (дитиноцентризм, розвиток компетентностей, формування цінностей), то підручник з економіки має у змістовій частині змістити акценти від наукоцентризму (методологія економіки, наукові школи, етапи економічного дослідження, нормативна/позитивна економіка, роль науки в житті людини, методи економічного дослідження) до дитиноцентризму (розвиток життєвих компетентностей (підприємливості) учня відповідно до ймовірності

економічної ролі людини в житті, виховання цінностям). Необхідно звернути більшу увагу на економічну роль людини в суспільному житті (економіст-науковець, економіст-експерт, економіст, бізнесмен, управлінець, громадянин, споживач) та виходячи з цього факту, зосередити увагу на тих питаннях, які будуть вирішувати у майбутньому управлінець, громадянин, споживач, адже економічна роль іншої групи масштабна, але їх частка незначна. У методах подачі начального матеріалу у змісті завдань відступати від академічного підходу (від загального до часткового, що вимагає високого рівня абстрактного мислення) до проблемно-пошукового від конкретної проблеми до узагальнення, від гри до закономірностей, від відомого до невідомого. Необхідно долати консервативність (очевидна для сучасних дітей інформація, застарілі показники, методи розрахунків, неактуальні статистичні дані, відсутність аналітики) подачею актуальної інформації (актуальні теми й проблеми, нові тенденції в економіці, досягнення сучасних економістів та best practice, реформи в економіці, їх аналітична оцінка). Адже «Економіка», як предмет акцентує в процесі навчання саме ту завершеність процесу, яка виражається в готовності старшокласника до діяльності.

РЕАЛІЗАЦІЯ НАСКРІЗНИХ ЛІНІЙ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПІДРУЧНИКАХ З МАТЕМАТИКИ

У навчальних програмах для 5-11 класів (2017 р.) такі ключові компетентності, як підприємливість, екологічна грамотність і здоровий спосіб життя, соціальна та громадянська компетентності виокремлено у чотири наскрізні лінії («Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність»). Ці компетентності стосуються всіх навчальних предметів і спрямовані на посилення мотивації, інтересу до навчання, на вироблення в учнів здатності застосовувати знання й уміння у різних сферах діяльності, реальних практичних ситуаціях. Навчання математики має зробити певний внесок в їх формування. Наскрізні лінії ключових компетентностей реалізуються під час розв'язування задач практичного змісту – задач, що виникають за межами математики, але розв'язуються з використанням математичного апарату.

Рекомендується надавати перевагу тим задачам, які стосуються сучасних суспільно-економічних запитів і цінностей. Це, насамперед, енергозбереження (газ, світло, вода, тепло – цінний ресурс, який треба заощаджувати), фінансова грамотність (планування і раціональне витрачання власних, сімейних коштів, правильна співпраця з фінансовими установами), здоров'я й екологія (бережливе ставлення до природних ресурсів, чистоти довкілля, вибір здорового способу життя, правильне харчування та якість харчових продуктів, позиція до вживання алкоголю, нікотину тощо). Тобто

задачі мають сприяти виробленню в учнів ціннісних орієнтацій, правильної поведінки стосовно енергоресурсів, свого здоров'я, своїх фінансів, навколишнього середовища, стосунків між людьми, сприяти усвідомленню значення математичної освіти для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві. Так, у практичних задачах традиційно ставляться запитання: «Яка вартість цукерок (печива, морозива)?», «Яка сума коштів на банківському рахунку буде через певний час?», «Скільки коштів потрібно заплатити за електроенергію?» Тоді як ціннісну орієнтацію мають такі запитання: «Як скласти свій раціон з продуктів, що мають збалансований вміст цукру?», «Через який час на кошти від процентних відрахунків можна купити певну річ, знаючи її ціну?», «Скільки коштів заощадить сім'я, якщо будуть замінені звичайні лампи на енергозберігаючі?»

Задачі практичного змісту складні для учнів, які мають усвідомити, що застосування математики до розв'язування будь-яких практичних задач розчленовується на такі етапи: 1) формалізація (перехід від ситуації, описаної у задачі, до математичної моделі цієї ситуації, і від неї, до сформульованої математичної задачі); 2) розв'язування задачі у межах побудованої моделі; 3) інтерпретація одержаного розв'язку задачі – застосування його до вихідної ситуації. Тому навчальний матеріал підручника має забезпечувати оволодіння учнями математичною культурою такого рівня, коли освоюються всі етапи застосування математики до розв'язування задач, які виникають у людській практиці. Це стосується, насамперед, етапів формалізації та інтерпретації. Так, на етапі формалізації учень має зрозуміти суть понять умови практичної задачі, виділити відповідні зв'язки між поняттями реальної ситуації, проаналізувати повноту даних умови, виразити мовою математики дані поняття і зв'язки між ними. Тобто перейти від практичної ситуації до математичної її моделі (рівняння, системи рівнянь, нерівності, функції тощо). Етап інтерпретації передбачає зворотній перехід – від розв'язку математичної задачі до даної практичної. Учні потрібно вміти з'ясовувати відповідність отриманих результатів умові даної практичної задачі, відібрати, при необхідності, потрібні розв'язки математичної задачі, оцінити точність отриманих результатів.

Вироблення вмінь розв'язувати задачі практичного змісту, як засобу набуття ключових компетентностей, передбачає дотримання певних вимог до відбору навчальних текстів та методичного апарату підручників з математики. Математична і ключові компетентності взаємопов'язані. Успішне їх формування потребує посилення прикладної спрямованості змісту математики, яка забезпечить соціально ефективну математичну підготовку учнів – достатність знань, умінь і навиків для успішного вивчення теоретичного матеріалу, розв'язання суто математичних задач і задач практичного змісту та оволодіння іншими предметами в процесі навчання. Прикладну спрямованість неможливо повністю забезпечити лише включенням в зміст підручника задач практичного змісту. Вона передбачає перенесення акцентів із збільшення обсягу інформації, призначеної для

засвоєння учнями, на вироблення вмінь її використовувати для досягнення певних цілей, більшої уваги діяльнісному і ціннісному компонентам компетентностей. Знати математику – це вміння її застосовувати.

БІОЛОГІЯ І ЕКОЛОГІЯ

Однією з тенденцій сучасної шкільної освіти є дотримання компетентнісного підходу до формування змісту і організації процесу навчання, який спрямований на формування предметної (біологічної) компетентності і розвиток ключових компетентностей.

Особлива роль у побудові компетентнісного навчання належить шкільному підручнику – механізму реалізації інновацій у змісті освіти. Побудований на засадах компетентнісного підходу підручник не стільки містить описи й пояснення, скільки спонукає до навчально-пізнавальної діяльності. Якщо раніше підручник розглядався як основне джерело знань, то нині він є лише орієнтиром в інформаційному полі. Структурування навчального матеріалу в такому підручнику дає змогу активно впроваджувати інноваційні форми й методи роботи з метою застосування набутих знань і навичок для пояснення явищ, проведення досліджень і передбачає не лише засвоєння результатів наукового пізнання, а й опанування самого процесу їх здобуття.

Організуючи роботу над створенням проекту підручника з біології для 10 класу, рекомендуємо авторам врахувати наступні пропозиції.

Змістовне наповнення проекту підручника повинно відповідати навчальній програмі, проте не виключена можливість авторського представлення послідовності його викладу, уведення додаткових питань, що сприяють розкриттю сутності поняття, передбаченого навчальною програмою тощо. Авторське структурування змісту підручника має бути обґрунтованим і не призводити до його перевантаження.

Кількість параграфів у підручнику не завжди може відповідати кількості годин, передбачених програмою, бо якщо в межах навчальної теми є практична робота, на її виконання має бути відведено окрему годину. В такому разі, коли на вивчення теми відводиться, наприклад, десять годин, тоді параграфів має бути дев'ять.

Дотримання відповідності проекту підручника цілям і завданням освіти забезпечує формування в учнів предметної (біологічної) і ключових компетентностей (опора на його особистісний досвід, спрямування його навчальної діяльності за допомогою різних навчальних завдань тощо).

Навчальний предмет біологія — це не скорочена, спрощена копія біологічної науки, не тільки дидактично й методично опрацьована система знань та відповідних умінь і навичок, необхідних для застосування в типових видах діяльності, а є втіленням нового змісту освіти, заснованого на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в

суспільстві. До змісту підручника включаються ті знання, які необхідні для формування умінь, решта – розглядаються як довідникові матеріали, що зберігаються в енциклопедіях, Інтернеті та інше, але не в головах учнів.

Дотримання послідовності і систематизованості викладу основних змістових питань дає змогу сформувавши зміст підручника в логічній послідовності, зберегти зв'язки між біологічними фундаментальними поняттями, які розвиваються в наступних темах, дозволяє формувати у випускників природничонаукову картину світу.

Умовою організації навчально-пізнавальної діяльності школярів є формулювання у змісті параграфа оригінальних ключових запитань, які ставляться зазвичай на початку. Ці запитання викликають інтерес в учнів і стимулюють вчителя, послуговуючись ними, організувати на уроці діалогічне спілкування.

Інтерес до предмета пробуджується як змістом текстового матеріалу, так і характером його викладення. Основний текстовий матеріал при високому рівні науковості має бути доступний для користувачів вікової категорії учнів старшої школи. До того ж вкрай важливо, щоб він був збалансованим і лінгвістично читабельним, тобто цікаво викладав основні факти і містив доступні тлумачення основних понять. Будь-який навчальний текст повинен відповідати таким критеріям: адекватність, швидкість і міцність сприйняття учнями навчальної інформації. Складні тексти – це результат невдалої трансформації автором змісту біологічних знань у навчальний матеріал конкретного підручника, а також недосконалої редакційної роботи.

Завершувати виклад тем доцільно висновками, що інтегрують й узагальнюють базові знання, та є опорними в системі навчального предмета. Бажано, щоб висновок був відкритим, тобто навчальний матеріал окреслював структурно-функціональні зв'язки засвоєної інформації з фрагментами нової, яка ще опрацьовуватиметься. Крім того, узагальнювальні тексти повинні бути не просто відтворенням змісту, а вищим рівнем узагальнення, представленням знань у широкій системі зв'язків. Додаткові та виокремлені тексти дозволяють підсилити основний зміст історичними відомостями про вчених, причетних до того чи іншого відкриття, коментарем про нові відкриття, окремі цікаві ілюстративні факти і відомості, навчальні завдання, інтегративні ситуації тощо. Потрібно лише враховувати, що додаткова інформація не повинна переважати над основною, оскільки є загроза її витіснення

Зміст навчальної програми з біології, крім теоретичної, містить вагому практичну частину. Кожна практична робота має бути відображена у змісті підручника з урахуванням мети і орієнтовної методики виконання. Автори самі визначають, де розмістити практичні роботи: у тексті параграфа, наприкінці параграфа, наприкінці підручника, у додатку тощо.

Краще зрозуміти і засвоїти текст допомагають ілюстрації, точно відтворюючи конкретні предмети і явища. Серед ілюстрацій з біології

обов'язково мають бути фотографії, що відображають реальний об'єкт вивчення. Найефективнішим для розвитку учнів вважається зв'язок ілюстрацій з текстом, який втілюється, насамперед, у завданнях до ілюстрацій і поєднання тексту та ілюстрацій. Вимоги до якості ілюстрацій розроблені, тому при підборі та використанні ілюстрацій їх необхідно притримуватись.

Для реалізації принципу швидкості та міцності сприйняття навчальної інформації в підручнику повинні використовуватися графіки, таблиці, діаграми, схеми, які підсилюють інтенсивність сприйняття навчального матеріалу

Апарат організації засвоєння знань охоплює запитання, завдання, таблиці, виділення: шрифтові та конструктивні, походження терміна, його семантичне значення, підписи до ілюстрацій тощо. Функціональним є поєднання тексту, ілюстрації і навчального завдання.

Важливу роль у реалізації компетентісно-орієнтованого навчання мають відіграти навчальні завдання, що спрямовуються на пояснення процесів, явищ, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, відкриття нових знань або способів дій, розв'язання проблем практичного характеру тощо. Корисно, щоб такі завдання будувалися на матеріалі не лише одного предмета, а були комплексними, вимагали залучення знань з інших дисциплін. Під час проектування змісту завдань доцільно враховувати результати міжнародних досліджень TIMMS, PISA, а також завдання, запропоновані Українським центром якості освіти.

Про дотримання виховної, розвивальної та здоров'язбережувальної функцій свідчить орієнтованість підручника на розвиток особистісно-смыслового ставлення до навчального предмета «Біологія» (як підручник актуалізує особистий досвід учнів і спонукає до теми; чи допомагає учням усвідомити соціальну, практичну й особистісну значущість навчального матеріалу) і розвиток ціннісних ставлень до навколишньої дійсності (чи забезпечує усвідомлення учнями цінності вивчаного предмета, чи допомагає учням усвідомити цінність спільної діяльності, чи виховує толерантне ставлення до інших і навички здорового способу життя).

Для конструювання підручника важливе значення має мета навчання. Навчальний предмет «Біологія і екологія» завершує природознавчий цикл загальної середньої освіти і покликаний сформувати у випускників ключові компетентності, які забезпечують концептуальні знання, осмислені уміння, сформовані навички, усвідомлені ставлення. Базовим поняттям предмету є неперервність життя та його нерозривний зв'язок з довкіллям.

Запровадження профільного навчання висуває потребу у створенні підручників з біології, диференційованих за рівнями: стандарту (для отримання обов'язкового мінімуму знань з предмета); профільному (для забезпечення поглибленого вивчення предмета з орієнтацією на майбутній фах).

Підручник для профільного навчання, на відміну від стандарту, передбачає більш повне опанування понять, законів, теорій; використання інноваційних технологій навчання; організації дослідницької, проектної та практичної діяльності учнів; забезпечення прикладного спрямування навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності; професійну орієнтацію учнів на майбутню діяльність, яка користується попитом на ринку праці, встановлення наступності між загальною середньою і професійною освітою, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Таким чином, зміст підручника з біології для старшокласника має переконати його у важливості біологічних знань для кожного, оскільки з проявом біологічних законів, що розкривають будову, функціонування і розвиток живих систем, доводиться стикатися постійно. Знання цих законів визначає ставлення людини до різних проявів життя, впливає на його вчинки, орієнтує на дотримання біотичних норм і правил екологічної поведінки для збереження життя і здоров'я.

ГЕОГРАФІЯ

Предмет «Географія» у 10 класі продовжує географічну освіту та забезпечує засвоєння учнями знань для пояснення і об'єктивної оцінки різноманітних природних, соціально-економічних, геоecологічних процесів і явищ, а також тих умінь і навичок, які є базовими для формування географічної культури. Тому проекти нових підручників з географії мають стати дієвим інструментом оновлення освіти на основі компетентнісного підходу до навчання.

Пояснювальна записка до навчальної програми з географії акцентує увагу на компетентнісному потенціалі предмета і можливості формування ключових компетентностей, рівень яких є особистісним досягненням. Тому відповідно до очікуваних результатів і необхідно формувати зміст навчального матеріалу у проектах нових підручників, які спрямовані на формування в учнів знань про особливості населення й просторової організації господарської діяльності у регіонах світу та окремих країнах, умінь орієнтуватися у світових і регіональних соціально-економічних, суспільно-політичних, екологічних процесах, для пояснення і об'єктивної їх оцінки. Зміст має бути побудований за принципом систематичного прогресу, пропонуючи логічну послідовність навчання у плані структуризації та способу подання інформації. Наукова цінність інформації, пристосування її до середовища соціальної ситуації (тут важлива роль прикладів), доступність інформації, зручність пошуку, технічна та лінгвістична читабельність, ілюстративний ряд, який на відміну від інших предметів має включати картографічний матеріал у вигляді картосхем мають забезпечувати якість географічних знань учнів, яка у значній мірі залежить від картографічної

грамотності. Використання картографічного методу пізнання дозволяє вивчити структуру географічних явищ, закономірностей, їх просторового розміщення, взаємозв'язку між об'єктами, їх динаміку. Стимулювання пізнавальної діяльності старшокласників має відбуватись через створення навчальних ситуацій, це – чіткі настанови щодо індивідуальної роботи, чергування різних видів роботи, підбір видів діяльності відповідно до навчальних цілей, заохочення до самостійних пошуків, пізнавальної діяльності, творчості; пропонування відкритих висновків, запитань, ситуацій тощо, які близькі учням, чи мають місце поза рамками підручника і шкільного життя.

Закріплення знань бажано проводити через завдання, які учні виконують успішно, врівноважувати пізнавальні завдання з тими, які спрямовані на розвиток умінь навичок, поведінкових норм, пропонувати розвивати навички самостійного інформаційного і наукового пошуку, що допоможе їм розуміти та аналізувати сучасні події у світі, розвивати індивідуальну та групову проектну діяльність. Урізноманітнювати тексти інструкцій, складати їх короткими, лаконічними. Апарат завдань має співвідноситись з цілями навчального розділу (у тому числі з опорою на картографічний матеріал) і дозволить вчителю провести оцінювання учнів, а учневі підготуватись до оцінювання, пропонувати завдання, які заохотять учнів до оцінки набутих ними поведінкових (життєвих) норм. Навчальна програма з географії, крім теоретичної, містить вагому практичну частину, яку варто відобразити у змісті підручника з урахуванням мети і орієнтовної методики виконання. Автори самі визначають, де розмістити практичні роботи: у тексті параграфа, наприкінці параграфа чи підручника, у додатку тощо. Необхідно при подачі матеріалу теоретичної і практичної частини підручника осучаснити форми і методи подачі матеріалів впровадженням компетентнісно орієнтованих завдань, пошукового і дослідницького навчання, учнівських проектів, що змістять акценти навчання на розуміння принципів, усвідомлення цінностей для досягнення освіченості і освоєння культури «для себе».

У підручниках з географії важливої ваги набуває інтеграція знань, тому розвиток транспредметних умінь не менш важливо, ніж інші установки щодо відповідності змісту програмі, віковим особливостям (перелік базових понять, функціональність прикладів та їх чергування, ілюстрування прикладами нових понять), науковості змісту (відповідність сучасній науковій термінології, уникнення спрощень, забезпечення об'єктивності інформації тощо), послідовності викладення, розподіл змісту, де задекларовані соціально-культурні цінності, які реалізуються через наскрізні змістові лінії «Екологічна безпека та сталий розвиток» «Підприємливість та фінансова грамотність» «Здоров'я і безпека» «Громадянська відповідальність».

Процес підготовки проекту підручника з географії на профільному рівні вимагає використання у змістовій частині можливостей поєднання

традиційних і сучасних освітніх технологій – інформаційних, моделювання, проблемно-пошукову (дослідження), проектного, кооперованого, продуктивного навчання тощо. Підручник для профільного навчання, на відміну від стандарту, передбачає більш глибоке опанування понять, законів, теорій; використання інноваційних технологій навчання; організації дослідницької, проектної та практичної діяльності учнів; забезпечення прикладного спрямування навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання.

Використання в освітньому процесі сучасних хмарних технологій, застосування яких сприятиме мобільності і актуальності освітніх ресурсів, має спонукати авторів уважніше знайомитись з контентом, що пропонується у посиланнях, зазначених у підручниках, для розширення їх пізнавальних і інформаційних можливостей. Сучасні цифрові технології спонукають залучати до освітнього процесу особисті комп'ютерні пристрої педагогічних працівників, учнів та їх батьків, сприяючи формуванню інформаційно-цифрової компетентності. Для побудови хмарної інфраструктури можна скористатися сервісами Google, DropBox, Vox.net, Copy.com, OneDrive та інші.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДРУЧНИКА ФІЗИКИ

Компетентісно орієнтований підручник спрямований на реалізацію основної мети навчання – розвиток особистості, становлення її наукового світогляду та відповідного стилю мислення, формування предметної, науково-природничої та ключових компетентностей учнів. Для того, щоб забезпечити компетентісну орієнтацію такого підручника, потрібно передбачити в його змісті та структурі засоби організації відповідної діяльності учнів, враховуючи розвиток їхніх особистісних якостей та специфіку навчального матеріалу. З позицій компетентісного підходу підручник як навчальний засіб має виконувати інформаційно-пізнавальну, розвивальну, синтезуючу, дослідницьку, практичну, самоосвітню та виховну функції, що спрямовані, передусім, на формування та розвиток ключових і предметної компетентності учнів. Кожна з них обумовлює відповідний набір компонентів: тексту, системи вправ, образотворчих засобів тощо. Критерієм компетентісної орієнтації такого підручника є співвідношення інформаційного, діяльнісного, продуктивного та репродуктивного компонентів, що визначає його головну дидактичну мету – посилення практичної спрямованості навчання, зв'язок шкільної освіти з життям. Сучасні підручники повинні мати високий науковий рівень, оригінальне структурування, сучасну конструкцію навчального тексту та якісне ілюстративне наповнення. Наукову інформацію має бути ретельно проаналізовано та відібрано, логічно побудовано і розподілено за модулями.

Навчальний матеріал адаптовано до інтелектуальних здібностей учнів, рівня їхньої підготовки з урахуванням пропедевтичних знань, текст подано у різних формах – інформативній, пояснювальній, проблемній. Структура, зміст і методичний апарат компетентісно орієнтованого підручника забезпечують формування як базових знань про явища природи, засвоєння основних понять, термінів, законів фізики, алгоритмічних прийомів розв'язування задач, набуття експериментальних умінь та дослідницьких навичок, так і цілісних уявлень про фізичну картину світу, уміння застосувати наукові методи дослідження у вирішенні життєвих проблем, наприклад моделювати реальні об'єкти або процеси тощо. У методичному апараті подібних підручників виокремлюють такі основні компоненти: система вправ (завдання й запитання); інструктивні матеріали (пам'ятки, вказівки, алгоритми, зразки тощо); засоби стимулювання пізнавального інтересу. Його функції спрямовані на вирішення найважливіших завдань – вчити учня навчатися й формувати готовність до застосування фізичних знань, що є провідною ключовою компетенцією. Значні функціональні можливості у процесі формування предметних знань і відповідних способів діяльності, здатності та готовності застосовувати вивчене у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях, уміння висловлювати власні судження, висновки й обґрунтовувати їх, здійснювати логічні умовиводи, оцінювальні дії, належать завданням і запитанням, які утворюють цілісну дидактичну систему, що складається з різних типів компетентісно орієнтованих задач і запитань (тренувальні, обчислювальні, якісні, графічні, творчі) та розташуванню їх у підручнику з урахуванням основних етапів процесу навчання (сприйняття предметного матеріалу, його усвідомлення й осмислення: розуміння, закріплення, самоконтроль, застосування на практиці) з метою організації різних видів діяльності та комунікації між учасниками освітнього процесу (самостійної, фронтальної, групової, навчально-дослідної та проектної) тощо. Структурно-методичний апарат компетентісно орієнтованого підручника фізики представлено, зазвичай, відповідною рубрикацією. Рубрики відповідають різним дидактичним цілям. Наприклад, якщо розглядати систему завдань і вправ, то у підручниках використовують як традиційні, так і оновлені назви: «Виконайте завдання», «Дайте відповіді на запитання», «Що я знаю і вмію», «Можу пояснити», «Перевір себе», «Завдання для самоперевірки», «Перевіряємо власні знання», «Виявляємо предметну компетентність з теми» тощо. Головне – щоб «нова» назва рубрики відображала оновлений компетентісно орієнтований зміст завдань. Завдання та запитання можуть бути розмішені і в тексті окремого параграфа переважно як засіб створення проблемних ситуацій, виявлення суперечностей і шляхів вирішення проблеми, активізації мисленнєвої діяльності. Рубрики на початку параграфа на кшталт «Ви дізнаєтесь», «Повторіть», а також формулювання питань, що будуть розглянуті далі у вигляді переліку або короткого тексту, певною мірою відіграють регулятивну дію цілепокладання на основі співвіднесення засвоєного та невідомого.

Текст підручника має бути не лише описовим, а спонукати учня здійснювати окремі квазідослідження – спостереження, дослід або мисленнєвий експеримент. Відповідність підручника цілям і завданням компетентнісно орієнтованої системи освіти визначається наявністю метапредметних завдань, пов'язаних з організаційними, рефлексивно-оцінювальними, інформаційно-пізнавальними, комунікативними та емоційно-ціннісними видами діяльності. Наприклад, якщо вивчаються теми, пов'язані з глобальними проблемами людства, екологічною кризою тощо, то доцільно розв'язувати додаткові завдання, де учень має висловити власну думку щодо причин виникнення цих процесів, явищ та можливостей попередження їхніх негативних наслідків, брати участь у розробленні та реалізації проектів, спрямованих на розв'язання досліджуваних проблем. Зміст завдань тематичного та підсумкового контролю спрямовано не лише на оцінювання предметних результатів навчання, а й виявлення сформованості ключових і предметної компетентностей учнів. За таких умов вимірюється не рівень опанування конкретним фізичним змістом, а здатність і готовність застосування загальнонавчальних і предметних знань та умінь. Такими завданнями передбачено використання наукових методів дослідження або обґрунтування певних положень на основі спостережень та експериментів. Реальні задачні ситуації мають бути пов'язані з актуальними проблемами, які виникають у житті кожної людини (наприклад, обчислення економії під час використання енергозберігаючих ламп або теплоефективних технологій обігріву квартири чи будинку, усвідомлення наслідків глобального потепління, вирубки лісів тощо). Компетентнісно орієнтовані задачі призначені для формування умінь використовувати закони фізики під час розв'язування конкретних професійних завдань. Вони потребують специфічних навичок застосування знань з механіки, молекулярної фізики, термодинаміки та інших розділів курсу фізики до аналізу роботи машин, механізмів, виробничої техніки та інших пристроїв. Наприклад, у процесі формування предметних компетентностей під час розв'язування задач розділу «Молекулярна фізика й термодинаміка» здійснюється аналіз і розкриваються принципи роботи машин і механізмів на основі відповідних фізичних законів і закономірностей: робота гідравлічного тарану, вітродвигунів, повітряно-струминних форсунок обпилювачів, карбюраторів, обчислення в'язкості крові, різних видів мастил, величини лобового опору автомобілів – рух рідин і газів; термічне оброблення автомобільних і тракторних деталей: азотування, ціанування (цементация), дифузія як засіб переміщення поживних речовин у рослинах, осмос, тургор – основи молекулярно-кінетичної теорії; зростання тиску у циліндрах двигунів внутрішнього згорання внаслідок підвищення температури суміші – закон Шарля (ізохорний процес); у циліндрах карбюраторного або дизельного двигунів у процесі переміщення поршня від нижньої точки до верхньої об'єм зменшується в 6–7 разів, а тиск збільшується до 10 атм. – збільшення тиску газу під час зменшення об'єму; спалах палива під час стиснення повітря в

циліндрах дизеля – адіабатний процес; зростання температури повітря під час стиснення суміші під поршнем дизеля, дія вакуум-насосів і вакуум-балонів доїльних установок – властивості газів; капілярність ґрунтів, мастильні речовини – властивості рідин; захист двигунів від перегрівання та збільшення їхньої потужності завдяки використанню алюмінієвої головки блока циліндрів, що має більшу теплопровідність, ніж чавунна – явище теплопровідності; здійснення роботи поршнем двигуна – робота в термодинаміці; передача теплоти навколишньому середовищу під час згорання палива у циліндрі двигуна внутрішнього згорання – кількість теплоти; застосування води в якості охолоджувальної рідини в двигунах внутрішнього згорання – теплоємність; застосування чорних і кольорових металів та їх сплавів, розтяг стрижнів клапанів розподільного механізму, тросів, згин листів ресор, балок рами автомобіля, осей, кручення частин карданного валу (види деформацій деталей машин) – властивості твердих тіл; урахування теплового розширення поршнів двигунів внутрішнього згорання, регулювання впускних і випускних клапанів, теплові зазори, використання біметалевих пластин у покажчиках повороту автомобіля, температурних реле в інкубаторах, теплицях, індикаторах температури, тиску – розширення тіл під час нагрівання; закипання води у закритих системах охолодження двигунів внутрішнього згорання при температурі 105–107°C внаслідок підвищення тиску, передбачення заморозків за точкою роси – зміна агрегатного стану речовини.

Звертаємо увагу авторів підручників на те, що з 2018/2019 навчального року чинними навчальними програмами з фізики та астрономії для 10-11 класів стануть одразу декілька програм, затверджених МОН України (наказ МОН України від 24.11.2017 № 1539):

- «Фізика і Астрономія. 10-11» (рівень стандарту та профільний рівень), авторського колективу під керівництвом Ляшенка О. І.;

- «Фізика. 10-11» (рівень стандарту та профільний рівень), авторського колективу під керівництвом Локтева В. М. має рівень стандарту та профільний рівень;

- «Астрономія» (рівень стандарту та профільний рівень), авторського колективу під керівництвом Яцківа Я. Я.

Для вивчення фізики в 10 та 11 класах на рівні стандарту програмами передбачається по 3 години на тиждень (всього 105 годин). Програма з астрономії має 35 годин у 11 класі.

Для профільного рівня авторськими колективами запропоновані програми з розрахунку по 6 годин фізики на тиждень (всього 210 годин). На вивчення астрономії для профільного рівня передбачається по 1 години на тиждень у 10 та 11 класах (всього по 35 годин), або 2 години у 10 або 11 класі (всього 70 годин).

ХІМІЯ

Вивчення хімії у старшій школі спрямоване на подальше формування у випускників наукового світогляду, хімічної культури як складника загальної культури сучасної людини і розвитку їхнього творчого потенціалу задля успішної соціалізації в сучасному суспільстві.

У сучасній школі підручник хімії є джерелом навчальної інформації та засобом навчання. Зміна акцентів у навчальному процесі з передавання знань учителем та пасивного засвоєння їх учнями на самостійне опрацювання потребують підручника, адекватного цим вимогам.

Традиційні функції підручника залишаються актуальними, водночас його зміст орієнтується на набуття учнями необхідних ключових і предметних компетентностей.

Особливості хімії як теоретико-експериментальної науки зумовлюють певні особливості підручника з цього предмета порівняно з підручниками з інших предметів.

З огляду на мету хімічної освіти, окрім відповідності загальним вимогам, зміст підручника хімії має певні особливості. Зокрема, зміст має відбивати такі аспекти:

- загальнокультурне значення хімічних знань (розкриття єдності науки і загальної культури людства, визначення місця науки в суспільній історії, її впливу на цивілізаційні процеси, показ ролі особистостей у розвитку науки);
- роль хімічної науки в пізнанні світу (добираються знання, необхідні для формування в учнів природничо-наукової картини світу);
- прикладне спрямування досягнень хімії (розкриття ролі науки в матеріальному житті окремої людини й суспільства загалом, у розв'язуванні глобальних проблем людства);
- методологічна компонента наукових знань (ознайомлення з діяльністю, яка приводить до отримання нового наукового знання, тобто з методами науки, а також з формами, в яких виражається це знання (теорія, закон, гіпотеза, поняття тощо). У практичній частині – методологічні знання подаються видами учнівського й демонстраційного експерименту.

Отже, основним завданням підручника має стати забезпечення досягнення певного результату навчання, тобто набуття, формування чи розвиток учнем визначених навчальною програмою умінь, навичок, ставлень, цінностей. А відтак мають змінитися підходи до конструювання підручників, які допоможуть учителю перейти від трансляції готових знань до методик, які дозволять учням самостійно добувати знання у ході навчальної діяльності; формувати уміння їх застосовувати у різних ситуаціях, генерувати і продукувати ідеї або нові знання; висловлювати власну точку зору щодо певних процесів чи явищ тощо.

Актуальним стає гасло: «Вивчаємо закономірності, а не окремі факти».

Незаперечною вимогою є використання в підручнику сучасної української наукової хімічної термінології і номенклатури. За потреби разом

із хімічними назвами речовин можуть використовуватися їхні технічні й побутові назви.

Особливої уваги потребує висвітлення практичної частини програми: демонстраційних і лабораторних дослідів, практичних робіт.

Демонстраційні досліди мають бути описані й проілюстровані хімічними рівняннями і малюнками/фото.

Опис лабораторного дослідів чи практичної роботи має містити:

- перелік обладнання та реактивів;
- ілюстрації-пояснення щодо збирання приладу (за необхідності);
- схеми, таблиці, які треба заповнити;
- інструкцію до виконання, де наведено: правила безпеки, обов'язкові до виконання саме під час цієї роботи; поетапний опис ходу роботи з вказівками щодо спостережень; запитання, на які необхідно відповісти для формулювання висновків.

Підручник має містити алгоритми та приклади розв'язування задач (з описом дій) таких типів, передбачених програмою для 10 класу. Завдання для учнів наприкінці параграфів можуть вміщувати задачі усіх інших типів за програмою в 7-9 класів.

Загальною вимогою є відповідність змісту підручника навчальній програмі з предмета, проте автор підручника може допустити викладення позапрограмового матеріалу, якщо він стосується застосування речовин, їхнього впливу на довкілля і здоров'я, пояснення природних явищ.

Щоб працювати самостійно, учень повинен користуватися підручником як інструментом організації своєї навчальної діяльності. Крім основного тексту в підручнику має бути розроблений апарат організації засвоєння, який охоплює: запитання, вправи, задачі та відповіді до них, інструктивні матеріали щодо виконання хімічних дослідів, шрифтові виділення, рубрикацію, схеми, узагальнювальні таблиці, анонси на початку розділу чи параграфа й резюме — наприкінці. Апарат орієнтування повинен містити звертання до учнів, поради щодо самостійної роботи, словники термінів, іменний і предметний покажчики, додатки.

Завдання до параграфів мають бути різнорівневими й подаватися як у традиційній, так і в тестовій формах, а також передбачати роботу з таблицями, схемами, малюнками тощо. Певна кількість завдань має бути на повторення і закріплення викладеного в параграфі, але більшість — на оволодіння методами порівняння, аналізу, узагальнення, уміння робити висновки, застосовувати знання в аналогічних або нових нестандартних ситуаціях, контекстні (ситуативні) завдання, пов'язані з досвідом практичної діяльності. Завдання до параграфа поділяються на нормативні (обов'язкові для всіх учнів) і додаткові (виконуються за бажанням учнів), що дає змогу реалізувати особистісний підхід у навчанні.

Ілюстрації до підручника мають бути чіткими, інформативними, прив'язаними до тексту, містити пояснювальні підтекстовки, а в разі

зображення хімічного приладу чи апарату — опис його деталей. Портрети вчених мають супроводжуватися короткими відомостями про них.

ЗАХИСТ ВІТЧИЗНИ

Підручник – це стратегічна модель навчального процесу. Він одночасно відображає зміст предмету і є сценарієм організації навчального процесу.

Відповідно до навчальної програми рівня стандарту створюються два окремі підручники «Захист Вітчизни (рівень стандарту, юнаки)» та «Захист Вітчизни («Основи медичних знань» (рівень стандарту, дівчата))». З профільного рівня створюється один підручник «Захист Вітчизни (профільний рівень)».

Метою навчального предмета «Захист Вітчизни» є формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину національно-патріотичного виховання. Провідним засобом реалізації вказаної мети є запровадження компетентнісного підходу у навчальний процес загальноосвітньої школи, на основі ключових компетентностей як результату навчання.

Підручник «Захист Вітчизни» має бути спрямований на формування в учнів умінь застосовувати знання у реальних життєвих умовах, здатності вирішувати проблемні завдання та визначати і обґрунтовувати власну життєву позицію.

Матеріал підручника має бути чітко структурований, легко сприйматися, мати акценти на важливість теми («увага», «пам'ятайте», «це треба знати», «це треба вміти робити» тощо), містити цікаві малюнки, фото, схеми, таблиці та бути інтерактивним.

Провідні функції підручника (мотиваційна, виховна, інформаційна, розвивальна) реалізуються через таку організацію навчального матеріалу, що сприяє формуванню в учнів зацікавленості, ціннісних орієнтацій і ставлень, засвоєнню базових знань з предмета, розвитку інтелектуальної і емоційної сфери, творчості, ініціативи, вміння вчитись, формуванню гуманістичного світогляду і національної свідомості.

У процесі сучасного навчання, що базується на особистісно зорієнтованому, компетентнісному і діяльнісному підходах, підручник не може бути єдиним і достатнім засобом навчання. З метою забезпечення цілісності і взаємоузгодженості навчально-виховної діяльності вчителя, учнів і батьків, бажано передбачати створення комплексу: підручник і зошит-практикум для учня, посібник для вчителя з розробками уроків і відеоматеріалами на компакт-диску, посібник-порадник для батьків.

ТЕХНОЛОГІЇ

Відповідно до Типового навчального плану для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, навчальний предмет «Технологія» (рівень стандарту) відноситься до вибірково-обов'язкових і може вивчатись у 10 та 11 класах, або ж за один рік – у 10 або 11 класі. Тому підручник з цього предмета рівня стандарту повинен реалізовувати всю навчальну програму.

Навчальна програма «Технології» (рівень стандарту) має модульну структуру і складається з десяти обов'язково-вибіркового навчальних модулів, з яких учні спільно з учителем обирають лише три, для вивчення упродовж навчального року (двох): «Дизайн предметів інтер'єру», «Техніки декоративно-ужиткового мистецтва», «Дизайн сучасного одягу», «Краса та здоров'я», «Кулінарія», «Ландшафтний дизайн», «Основи підприємницької діяльності», «Основи автоматики і робототехніки», «Комп'ютерне проектування», «Креслення».

Навчальний модуль, за своїм змістовим наповненням, є логічно завершеним навчальним (творчим) проектом, який учні виконують колективно або за іншою формою визначеною учителем. Підручник з технології на рівні стандарту повинен містити матеріал з усіх модулів, передбачених навчальною програмою. Основою для вивчення будь-якого модуля має бути проектно-технологічна система навчання, яка ґрунтується на творчій, навчально-пізнавальній та дослідно-пошуковій діяльності старшокласників від творчого задуму до реалізації ідеї у завершений проект.

В основі змісту підручника має бути науковість, творчість, чіткість і лаконічність. Висвітлення вітчизняних і зарубіжних інноваційних технологій.

Матеріал має бути привабливим і цікавим, розвивати спостережливість, ініціативу, потребу в творчій діяльності, вміння діяти в нестандартних умовах, ознайомлювати учнів із сучасними і новітніми досягненнями у сфері техніки, формувати ключові компетентності, інтегрувати знання про світ, спираючись на зміст навчального матеріалу, науково-технічний світогляд, необхідність і вміння діяти у відповідності з ним (з урахуванням вікових особливостей учнів).

До виконання практичних робіт, які є етапами розробки творчого проекту, повинні бути пояснення (інструкції) з виконання, а також завдання різного рівня складності, згруповані за темами, що вивчаються, і завдання для контролю знань.

Бажано використовувати посилання на міжпредметні зв'язки та інші джерела інформації. Ілюстрації, малюнки, схеми, таблиці урізноманітнюють навчальний матеріал і підвищують інтерес учнів до навчання.

ІНФОРМАТИКА

Відповідно до Типового навчального плану для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, навчальний предмет «Інформатика» (рівень стандарту) відноситься до вибірково-обов'язкових і може вивчатись у 10 та 11 класах, або ж за один рік – у 10 або 11 класі.

Навчальна програма розрахована на вивчення предмета в обсязі до 105 годин, з яких 35 годин складає інваріантний базовий модуль. Вибіркові модулі для розширення курсу учитель добирає, відповідно до профілю навчання навчального закладу, запитів, індивідуальних інтересів і здібностей учнів, регіональних особливостей, матеріально-технічної бази та наявного програмного забезпечення. Тому підручник з інформатики рівня стандарту повинен реалізовувати тільки зміст інваріантного базового модуля.

У підручниках з інформатики можна розміщувати посилання (текстові, QR-код тощо) на додаткові матеріали, розміщені онлайн, проте сторінки, де знаходяться ці матеріали, не повинні містити жодної реклами, у першу чергу комерційної навчальної літератури.

Для реалізації змісту навчальної програми рекомендуємо витримати зважений баланс при виборі програмного забезпечення, що буде описане в підручнику. З одного боку, учні хочуть працювати із сучасними засобами, у той же час технічні характеристики техніки в школах не завжди дозволяють їх встановити. Також важливим фактором є ціна програмного забезпечення. Закликаємо в першу чергу обирати вільно поширюване кросплатформенне програмне забезпечення. Адже підручник має формувати розуміння принципів роботи з тим чи іншим об'єктом, а лише потім показувати особливості виконання бажаних дій у певній програмі.

МИСТЕЦТВО

Відповідно до Типового навчального плану для 10-11 класів закладів загальної середньої освіти, навчальний предмет «Мистецтво» (рівень стандарту) відноситься до вибірково-обов'язкових і може вивчатись у 10 та 11 класах, або ж за один рік – у 10 або 11 класі. Тому підручник з цього предмета рівня стандарту повинен реалізовувати всю навчальну програму.

Навчальна програма «Мистецтво (профільний рівень)» містить дві складові: пізнавальну, що є обов'язковою для опанування усіма учнями, та художньо-практичну – варіативні модулі, спрямовані на формування умінь з обраного(-их) виду(-ів) мистецької діяльності. Відповідно до навчальної програми на реалізацію пізнавальної складової відводиться дві години на тиждень. Її зміст, реалізуючи культурологічну змістову лінію Державного стандарту базової і повної загальної освіти (освітня галузь «Мистецтво»), є тотожним змісту програми «Мистецтво (рівень стандарту)» і спрямовано на систематизацію учнями знань, набутих у попередні роки навчання та їх

поглиблення на художньому матеріалі різних культурних регіонів світу (африканського, американського, далекосхідного, індійського, арабомусульманського, європейського).

Реалізація художньо-практичної складової програми «Мистецтво (профільний рівень)» (3 години на тиждень) – це оволодіння/удосконалення практичних умінь та навичок у сфері певного виду мистецької діяльності, обраного учнями. Її зміст є практико-орієнтованим і може бути автономним, не синхронізованим зі змістом її пізнавальної складової.

У зв'язку з вищеозначеним, доцільним є створення єдиного підручника «Мистецтво», який реалізовуватиме програму рівня стандарту та пізнавальну складову програми профільного рівня. Тобто це – єдине навчальне видання «Мистецтво (рівень стандарту, профільний рівень)», яке стане засобом для засвоєння учнями уявлень про мистецтво, як частину загальнолюдської культури, зокрема через опанування мистецьких надбань різних регіонів світу (африканського, американського, далекосхідного, індійського, арабомусульманського, європейського).

На основі вимог навчальної програми матеріал підручника має об'єднуватися в розділи на основі дотримання логічної послідовності і систематизованості викладу основних змістових позицій. Також відповідно до власного авторського бачення може бути авторське структурування змісту підручника на більш дрібні структурні одиниці (наприклад, параграфи), які можуть уміщувати різні рубрики основного та додаткового текстового і візуального матеріалу. Обсяг основного і додаткового текстів має бути збалансованим. Додаткові тексти мають спрямовуватися на розвиток учнів, але не на накопичення інформації, і як результат - перевантаження підручника.

Згідно з навчальною програмою в підручнику з мистецтва мають реалізовуватися основні підходи, зазначені навчальною програмою: особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний та інтегративний. Так особистісно орієнтований підхід може відображатися у підручнику через завдання різного рівня складності та для задоволення різних художніх інтересів та потреб учнів (музичних, образотворчих, кіно тощо). Інтегративний підхід має реалізовуватися у тісній взаємодії різних видів мистецтва в рамках освітньої галузі, виявленні міжпредметних зв'язків з предметами інших освітніх галузей, поширенні мистецького досвіду, набутого у процесі навчання, у соціокультурне середовище.

Предмет «Мистецтво» є практико-орієнтованим. Саме тому важливо не перетворити курс «Мистецтво» у старшій школі в суто інформативний, не перевантажувати учнів зайвою інформацією, а наповнити його завданнями художньо-практичного спрямування, виразно реалізуючи діяльнісний підхід у навчанні. Тексти підручника повинні бути лаконічними, стислими, захоплюючими, враховувати тижневе годинне навантаження, відведене на опанування цього навчального предмета. Методичний апарат підручника має репрезентувати широкий спектр завдань, спрямованих не на репродуктивне

відтворення отриманої інформації, а пов'язаних з діяльністю учнів. Це можуть бути завдання на осмислення та сприймання поданого матеріалу («назвати ознаки», «навести приклад», «пояснити» тощо); на узагальнення, порівняння та формулювання висновків («поміркуйте над назвою», «проаналізуйте й оцініть, порівняйте», «інтерпретуйте зміст твору» тощо); завдання, які спонукають до пошукової діяльності (виконання дослідницьких проєктів, творчих завдань, створення презентацій тощо). Зауважимо, що з метою реалізації потреб творчого самовираження, доцільно спонукати учнів до виконання власне мистецьких завдань, орієнтовні варіанти яких доцільно пропонувати у підручнику.

Завдяки різноманітному методичному апарату підручника, орієнтованого на практичне застосування отриманої інформації може реалізовуватися компетентнісний підхід, що передбачає широкий діапазон можливостей пов'язувати навчання з практикою, доказово демонструвати важливість цього предмета для життя й діяльності людини. Зміст підручника має спрямовуватися на знання, які учень зможе використати у своєму житті і у практичному задоволенні власних естетичних потреб, та які скерують його до самостійного пошуку і творчості.

Особливістю навчальної програми є варіативність художнього змісту: кожен автор підручника має можливість обирати мистецькі твори для подальшого сприймання та виконання учнями, орієнтуючись на навчальну тематику та критерій їх високої художньої якості. Зазначимо, що в самому змісті творів мистецтва закладено високий пізнавальний і виховний потенціал, тому слід зважено підходити до підбору творів мистецтва, що вивчатимуться, зважаючи на вікову категорію здобувачів освіти.

Звертаємо особливу увагу, що ілюстративний матеріал підручника мистецтва є невід'ємною складовою змісту, рівноправними з текстом дидактичними одиницями, тому важливо, щоб ілюстрації підручника були достатнього розміру і високої якості. З метою реалізації провідного виду діяльності уроків мистецтва – сприймання, аналізу та інтерпретації творів мистецтва, ілюстративний ряд підручника має супроводжуватися методичним апаратом – системою запитань і завдань.

Відповідно до навчальної програми система оцінювання результатів навчання в освітній галузі «Мистецтво» має ґрунтуватися на позитивному ставленні до кожного учня (учениці). Має оцінюватися не рівень його (її) недоліків і прорахунків, а рівень прогресу особистісних досягнень. Тому критерієм перевірки та оцінювання результатів мистецької освіти має бути динаміка особистісного розвитку учня (учениці) та його (її) ставлення до опанування предмету.

Підручник з мистецтва може відображати цю вимогу через систему запитань і завдань узагальнюючого характеру, але не перетворювати цю складову підручника у переліки запитань/тестів репродуктивного характеру, спрямованих на чітке відтворення інформації, закладеної у підручнику.

Створюючи систему оцінювання у підручнику, автор має керуватися, щонайперше, вимогами навчальної програми, яка проголошує формування в учнів здатності:

- усвідомлювати необхідність збереження світової культурної спадщини; важливість національних мистецьких цінностей та їх збереження у сучасному полікультурному світі; толерантного ставлення до різних культур та їх представників,
- пізнавати мистецтво, інтерпретувати його та виявляти ціннісне ставлення; аналізувати вплив мистецтва та інформаційного простору на формування духовно-культурних цінностей – власних та суспільства;
- пізнавати себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво, застосовувати їх для художнього самовираження та впливу на свій емоційний стан;
- розуміти зв'язок мистецтва з гуманітарними та природничими дисциплінами, застосовувати міжпредметні компетентності у різноманітній творчій діяльності в особистому та соціокультурному середовищі.